

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Ly Kaasik

**EESTI KEELE SÜNESTEETILISTE METAFOORIDE
VASTUVÕETAVUS 6., 9. JA 12. KLASSI ÕPILASTE SEAS**

Magistritöö

Juhendaja Jane Klavan, PhD

Tartu 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1.SÜNESTEESIA.....	6
1.1.Sünesteesia olemus ja uurimine.....	6
1.2.Erinevad sünesteesiaaliigid.....	7
1.3.Sünesteesia tekkimine.....	9
2.SÜNESTEETILINE METAFOOR.....	13
2.1.Varasemad uurimused sünesteetiliste metafooride kohta.....	17
2.2.Sünesteetilised metafoorid ja kontseptuaalne metafooriteooria.....	21
2.3.Lapsekeele areng ja metafooride mõistmine.....	23
3.VASTUVÕETAVUSE HINDAMISE KATSE.....	29
3.1.Meetod.....	29
3.2.Katseisikud.....	33
3.3.Katsetulemused.....	34
3.3.1.6. klassi tulemused.....	34
3.3.2.9. klassi tulemused.....	36
3.3.3.12. klassi tulemused.....	37
3.3.4.Kolme vanuserühma võrdlus.....	38
KOKKUVÕTE.....	46
KIRJANDUS.....	49
ACCEPTABILITY OF SYNAESTHETIC METAPHORS IN ESTONIAN LANGUAGE AMONG STUDENTS FROM 6 TH , 9 TH AND 12 TH GRADE. SUMMARY	53
Lisad.....	55
Lisa 1. Katses kasutatud sõnade nimekiri.....	55
Lisa 2. Sünesteetiliste metafooride hinnangulehed.....	57
Lisa 3. Tartu ülikooli inimuuringute eetika komitee kooskõlastus.....	61
Lisa 4. Õpilase informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm.....	62
Lisa 5. Lapsevanema või seadusliku esindaja informeerimise ja teadliku nõusoleku	

vorm.....	64
Lisa 6. Hinnangukatse juhend.....	67

SISSEJUHATUS

Käesolevas magistritöös uuritakse sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust. Sünesteetilised metafoorid on põhisõnast ja täiendist koosnevad sõnaühendid, kus kumbki sõna kirjeldab eri meeleelundi tajuala, näiteks *soe hääl* või *sügav värv*. Esimeses näites kirjeldab täiend *soe* kompimistaju, aga põhisõna *hääl* kuulmistaju. Teises metafooris seostub täiend *sügav* mõõtmega, aga põhisõna *värv* iseloomustab värvitaju. Sünesteetilised metafoorid on seotud sünesteesiaga. See on neuroloogiline nähtus, mille puhul tekitab ühe meeleelundi aisting kujundi teises meeleelundis, näiteks tunneb inimene maitseid ja tajub neid värvidena.

Mõnda sünesteetilist metafoori kasutatakse keeles üsna palju, aga teisi metafoore peetakse ebaloomulikeks ja keelde sobimatuteks. Varasematest uurimustest on teada, et sünesteetilise metafoori vastuvõetavus sõltub näiteks täiendi sagedusest – sagedasema täiendiga metafoorid on vastuvõetavamad (Werning jt 2006: 2369) –, sellest, kas täiend on skalaarne või kvaliteedimõiste – vastuvõetavamaks hinnatakse neid metafoore, mille täiend on skalaarne mõiste (Petersen jt 2008) –, ja sünesteetilise ülekande liigist (Williams 1976). Sünesteetiliseks ülekandeks nimetatakse sünesteetilise metafoori kokkupanekut ehk protsessi, mille käigus ühe meeleelundiga tajutavat stiimulit kirjeldatakse teise meeleelundi tajuala iseloomustavate sõnadega. Williams (1976: 463) on kirjutanud, et täiendi ja põhisõna kokkusobitamine pole juhuslik, vaid toimub kindlate reeglite alusel: see tähendab, et mõnda liiki sünesteetilise ülekande alusel moodustatud metafoore peetakse keelde sobivamaks kui teist liiki sünesteetilisele ülekandele vastavaid metafoore.

Üheski senises uurimuses ei ole aga pööratud tähelepanu sellele, kas sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust võib mõjutada katseisiku vanus. Seetõttu on käesoleva töö eesmärgiks välja selgitada, kas ja kui palju on metafooridele antud vastuvõetavushinnang mõjutatud katses osalejate vanusest ning milliseid suundumusi võib märgata eri vanuserühmade hinnangutes. Katse, mida töös kasutatakse, on vastuvõetavuse hindamise katse ehk hinnangukatse ning katseisikuteks on valitud

Rakvere Gümnaasiumi 6., 9. ja 12. klassi õpilased.

Uurimisküsimused, millele töös vastust otsitakse, on järgmised:

1. Kas katseisiku vanus mõjutab sünesteetiliste metafooride vastuvõetavushinnangut?
2. Milliseid suundumusi võib märgata eri vanuserühmade vastuvõetavushinnangutes?

Töö on jagatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis vaadeldakse sünesteesi kui neuroloogilist nähtust. Teises peatükis kirjeldatakse sünesteetilist metafoori ja tehakse ülevaade varasematest uurimustest ning kontseptuaalsest metafooriteooriast. Seejärel keskendutakse lapsekeele arengule, pöörates erilist tähelepanu sellele, kuidas areneb vanusega metafooride mõistmine. Lisaks kirjeldatakse metafoori mõistmise katsetega seotud raskusi ja selgitatakse, miks ei ole käesoleva töö katsesse kaasatud 6. klassi õpilastest nooremaid osalejaid. Kolmandas peatükis iseloomustatakse katse metoodikat ja katseisikuid, tuuakse välja tulemused eri vanuserühmade kaupa ning võrreldakse kolme rühma omavahel.

Uurimistöös on keskendutud sünesteetilistele metafooridele, kuna see võimaldab siduda kaht teadusala – keeleteadust ja psühholoogiat –, mis mõlemad pakuvad mulle huvi. Vastavat teemat käsitles ka minu bakalaureusetöö, kus vaatlesin, kuidas mõjutab sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust ja moodustamist eesti keeles sünesteetilise ülekande liik. Seega on magistritöö teataval määral bakalaureusetöö edasiarendus. Erinevalt bakalaureusetööst, kus kasutati nii hinnangu- kui ka moodustuskatset, on siinses töös jäädud ainult hinnangukatse juurde, sest selgus, et mõlemat tüüpi katsed andsid üsna sarnaseid tulemusi.

Lisaks eelnevale on magistritööga püütud täita lünka varasemates uurimustes. Kuna ei ole teada, et katseisiku vanust oleks varem käsitletud sünesteetilise metafoori vastuvõetavust mõjutava asjaoluna, on käesolev töö selles vallas uudne ja aitab saada laiemat pilti sellest, missugune on keele kõneleja suhtumine sünesteetilisse metafoori.

1. SÜNESTEESIA

Selles peatükis on lähemalt kirjeldatud sünesteesiast kui neuroloogilist nähtust, mille puhul tekitavad ühe meeleeelundi aistingud kujundeid teistes meeleeelundites. Sünesteesiast on võimalik jaotada kahel viisil. Ühe variandina võib eristada tugevat ja nõrka sünesteesiast. Tugev sünesteesia on üsna haruldane nähtus ja selle korral tekib ühe tajukanali stimuleerimisel teises tajukanalis selge kujutis. Nõrk sünesteesia, mis on omane kõigile inimestele, hõlmab aistinguüleseid seoseid keeles ja tajus, mis avalduvad tugevast sünesteesiast leebemal kujul. Teine võimalus on jagada sünesteesia neuroloogiliseks ja keeleliseks. Neuroloogiline sünesteesia – neurofüsioloogiline seisund, mis esineb ainult vähestel inimestel – kattub suures osas tugeva sünesteesiaga. Keelelise sünesteesia alla kuuluvad sünesteesianähtused keeles ehk sünesteetilised metafoorid. Sünesteesiast peetakse üldiselt kaasasündinuks, aga selle kujunemises on kindlasti olulised ka ka õppimise teel saadud teadmised.

Kuna inimkeel on seotud teiste kognitiivsete valdkondadega, aitab neuroloogiline taust teataval määral selgitada sünesteetiliste metafooride esinemist keeles. Lisaks on keeleuurijad täheldanud seoseid levinumate sünesteesialiikide ja sünesteetilise metafooriülekanade vahel.

1.1. Sünesteesia olemus ja uurimine

Sõna *sünesteesia* tuleneb vanakreeka keele sõnadest *σύν* (*sún* – 'koos') ja *αἴσθησις* (*aísthēsis* – 'tunne, aisting') (Ronga jt 2012: 135; X. Yu 2012: 1284) ning selle võib sõna-sõnalt tõlkida kui 'koos tundmine' (Baron-Cohen jt 1987: 761; Carpenter 2001). Sünesteesiaks nimetatakse nähtust, mille puhul ühe meeleeelundi aistingud tekitavad kujundeid teistes meeleeelundites (Simpson, McKellar 1955, viidatud Baron-Cohen jt 1987: 761 järgi). Sünesteesia ilming on näiteks see, kui inimene kuuleb helisid ja need tekitavad tema meeltes värviaistingut. Nii-öelda värviline kuulmine ongi kõige sagedasem sünesteesialiik (Baron-Cohen jt 1987: 761; Carpenter 2001).

Esimesed tähelepanekud sünesteesia kohta ulatuvad tagasi muistse Kreeka aegadesse. Lääne kultuuris on muusika ja värv olnud alati omavahel tihedalt seotud ning osa kreeka muusikateoreetikuid on arutlenud, kas muusika 'värv' (*chrōia*) on füüsiline nähtus, mida saab mõõta. Sõna 'värv' kasutati heli kvaliteedi iseloomustamiseks ja selle tähendus kattub tänapäevase mõistega 'tämbri'. (Gage 1993: 227) Eesti keele omasõna tämbri kohta – 'kõlavärv' – on enda olemuselt samuti sünesteetiline.

1690. aastal kirjeldas inglise filosoof John Locke, kuidas pime mees oli kuulnud trompeti häält ja nimetanud seda erepunaseks. See väide kutsus 18. ja 19. sajandi jooksul esile palju vaidlusi ja arutelusid, mille käigus püüti jõuda selgusele, kas valgus ja heli on omavahel seotud. Saksa kirjanik Johann Wolfgang von Goethe oletas, et kindlal helikõrgusel ja sellele vastaval värvilisel valgusel võib olla sama vibratsioonisagedus, ning teadlane Isaac Newton oli esimene, kes seda seost katseliselt kindlaks teha püüdis. (Peacock 1988)

Sünesteesia teaduslik uurimine algas 19. sajandi teises pooles ja 20. sajandi alguses, aga uuringud jäid peamiselt deskriptiivseks. 20. sajandi keskel, biheiviorismi pealetungi tõttu, kaotas sünesteesia teadlaste seas oma populaarsuse. Nähtus hakkas uurijaid jälle huvitama 1970ndate alguses, psühholoogilise uurimisprobleemina. (Carpenter 2001)

1.2. Erinevad sünesteesiaaliigid

Sünesteegiat on mitmesugust ning seda võib eri viisidel liigitada. Ühe võimalusena saab rääkida **tugevast** ja **nõrgast sünesteesiast**. **Tugev sünesteesia** esineb inimesel siis, kui ühe tajukanali stimuleerimisel tekib teises tajukanalis selge kujutis. Seos stiimuli ja sellest tingitud kujutise vahel võib olla nii tugev, et inimene peab kujutise omadusi stiimuli omadeks. Näiteks võib sünesteet kirjeldada kellegi häält mureneva ja kollasena ning mõelda seda sõna-sõnalt mitte metafoorselt. Seosed on süsteemsed: igale stiimulile vastab kindel aisting teises meeleelundis, näiteks seostub sama noot alati sama värviga. Igal sünesteedil on enda ainulaadne seoseskeem, mis võib mingil määral kattuda teiste sünesteetide tajuülestega kogemustega – kõrgematele nootidele vastavad harilikult

heledamad värvid –, aga kattuvus pole kindlasti üksühene. Tugeva sünesteesia puhul on seosed absoluutsed ega sõltu kontekstist. (Martino, Marks 2001: 61–63)

Tugevat sünesteegiat iseloomustavad ka ühesuunalisus ja muutumatus. Ühesuunalisus väljendub näiteks selles, et värvi-helisünesteesiaga inimene tajub värve, kui ta helisid kuuleb, aga värvid ise ei kutsu esile kuulmisaistinguid (Martino, Marks 2001: 63). Muutumatus tähendab seda, et sünesteetilised seosed jäävad aja jooksul samaks. Näiteks, kui inimene seostab konkreetset heli või sõna mingisuguse kindla värviga, ei muutu see seos tavaliselt tema elu jooksul (Baron-Cohen jt 1987: 762–764; Hancock 2006).

Samas võivad lastel olla sünesteetilised seosed kõikumavamad kui täiskasvanutel. Julia Simneri ja Edward M. Hubbardi (2016: 71) katses uuriti lapsi, kel oli värvi-grafeemisünesteesia (numbrid ja tähed kutsuvad esile värviaistingu). Lastega tehti kaks järjestikust katset, kus nad pidid omavahel ühendama tähe ja värvi, ning neidsamu katseid korrati aasta pärast. Esimeses kahes katses oli lastel keskmiselt 29% samasuguseid tähe- ja värvipaare, aga aasta pärast oli vastav näitaja 47%. See tähendab, et sünesteetilised seosed ei ole kohe sündides kinnistunud, vaid kindlate seoste kujunemine võtab aega. (Simner, Hubbard 2016: 71)

Uuringud on näidanud, et tugev sünesteesia on üsna haruldane: seda esineb ühel inimesel 2000-st, naistel kuus korda sagedamini kui meestel. Tugev sünesteesia võib olla päritav, kuna seda esineb sageli sama perekonna liikmete juures. (Baron-Cohen jt 1996, viidatud Martino, Marks 2001: 62 järgi).

Nõrka sünesteegiat iseloomustavad aistinguülesed seosed nii keeles kui ka tajus, mis avalduvad tugevast sünesteesiast leebemal kujul. Keeles väljendub nõrk sünesteesia aistinguüleste ehk sünesteetiliste metafooridena (*hele hääl, külm värv*). Samuti seostavad inimesed muusikat sageli värvidega, tajudes kõrgeid noote heledamatena ja madalaid tumedamatena. Nagu tugev sünesteesia, on ka nõrk sünesteesia süsteemne – kõrgemad noodid seostuvad alati heledamate värvidega –, aga täpne seos stiimuli ja sellest tingitud kujutise vahel sõltub kontekstist ning on metafoorne, mitte sõnasõnaline.

(Martino, Marks 2001, 63–64)

Teise võimalusena võib sünesteesia jagada **neuroloogiliseks** ja **keeleliseks sünesteeksiaks**. **Neuroloogilise sünesteesia** puhul on tegu neurofüsioloogilise seisundiga ja see esineb ainult vähestel inimestel, keda nimetatakse sünesteetideks. **Keeleline sünesteesia** avaldub aistinguülestes metafoorides, mida kutsutakse ka sünesteetilisteks metafoorideks. (Ronga jt 2012: 136) Enamasti kattuvad omavahel tugev ja neuroloogiline ning nõrk ja keeleline sünesteesia. Kaht liigitust eristab aga see, et keeleline sünesteesia hõlmab ainult sünesteetilisi metafoore, samal ajal kui nõrga sünesteesia alla kuulub ka helikõrguste seostamine värvidega. Suurem osa käesolevast uurimistööst keskendub sünesteetilistele metafooridele, kuid selles alapeatükis kirjeldatakse sünesteediat neuroloogilisest aspektist. Inimkeel on tugevalt seotud teiste kognitiivsete valdkondadega (Langacker 2010: 424–425), seetõttu aitab neuroloogiline taust osaliselt selgitada ka sünesteetiliste metafooride esinemist keeles.

1.3. Sünesteesia tekkimine

Sünesteesia tekke uurijad on leidnud tõendeid nii sünesteesia sünnipärasuse kui ka õpitud kohta. Näiteks on sünesteesia suure tõenäosusega päritav ja sünesteetide aju erineb teataval määral mittesünesteetide omast. Samas nõuab mõni sünesteesia liik õppimise teel omandatud eelteadmisi, näiteks ei saa värvi-grafeemisünesteesia kujuneda välja inimesel, kes tähti ega numbreid ei tunne. Tõenäoliselt on sünesteesia arengus olulised nii geneetilised kui ka kogemuslikud mõjutajad.

Suure osa uurijate väitel on sünesteesia kaasasündinud. Tugev sünesteesia avaldub juba varases lapsepõlves ja sünesteetid ei suuda enamasti meenutada, millal nende tajuuülesed kogemused algasid, vaid on enda sõnul alati niimoodi tundnud (Martino, Marks 2001: 62; Baron-Cohen jt 1987: 762). Lapsena peavad sünesteetid oma tajude segunemist sageli täiesti tavaliseks ning avastavad alles hiljem, et niisugused meeltevahelised ühendused ei olegi kõigile inimestele omased (Carpenter 2001). Huvitava tõsiasi on võib välja tuua, et osa täiskasvanuid, kellel sünesteediat pole, on

meenutanud oma sünesteetilisi kogemusi lapsena, aga vastupidist suunda pole täheldatud: sünesteesia ei hakka täiskasvanueas arenema (Simner, Hubbard 2016: 67).

Asjaolu, et sünesteegiat esineb rohkem naiste kui meeste hulgas, toetab samuti ideed nähtuse kaasasündimisest: kui sünesteesia oleks õpitud, poleks kuidagi võimalik selgitada, miks on enamik sünesteete naised (Harrison, Baron-Cohen 1997, viidatud Martino, Marks 2001: 62 järgi). Aju-uuringute käigus on tõestatud fakt, et sünesteetidest naiste verevoolustrid ajus erinevad nende naiste omast, kellel sünesteegiat pole (Baron-Cohen 1996: 1). See tõsiasi räägib omakorda sünesteesia kui kaasasündinud nähtuse kasuks.

Hüpoteese sünesteesia täpsema tekke kohta on erinevaid. Ühe võimalusena on sünesteetide ajus neuronite vahel tavapärasest rohkem ühendusteid ja see võimaldab ühe meeleeelundiga vastu võetud signaalil jõuda ka aju nendesse osadesse, kus töödeldakse teistest meeleeelunditest tulevaid signaale (Harrison, Baron-Cohen 1996, viidatud Carpenter 2001 järgi). Eeltoodule vastandub hüpotees, mille järgi põhjustab sünesteegiat hoopis ajust meeleeelundisse saadetav tagasiside. Kui meeleeelundist jõuab impulss ajju, peaks ajus töödeldud info jõudma tagasi ainult vastavasse konkreetsetesse meeleeelundisse, aga sünesteetide aju ei piira sealt saabuva info levikut nii korralikult nagu tavalistel inimestel, üks impulss saadetakse mitmesse meeleeelundisse ja seetõttu toimub tajude segunemine (Grossenbacher, Lovelace 2001). Viimast arvamust toetab tõsiasi, et sünesteegiat võib ajutiselt esile kutsuda hallutsinogeensete narkootikumide tarbimine (Martino, Marks 2001: 62). Grossenbacheri ja Lovelace'i (2001) sõnul on vähetõenäoline, et hallutsinogeenide mõju all tekivad ajus uued neuronitevahelised ühendused, mis mõne tunni pärast kaovad – usutavam on juba olemasolevate ühendusteede mõjutamine.

Teatud määral on sünesteesia teket võimalik selgitada modaalsustevahelise ülekande hüpoteesiga, mille põhjal on sündides kõik meeled samaväärsed ja taju arenedes toimub järkjärguline eristumine. Vastsündinute sünesteesia hüpotees toetub eelnevale ja laiendab seda, selgitades, et varases imikueas, umbes esimese nelja elukuu jooksul, põhjustab lapse ühe tajuvaldkonna mõjutamine aistinguid ka teistes tajualades. Näiteks

võivad helid ühtaegu esile kutsuda nii kuulmis-, nägemis- kui ka kompimisaistingu. Vanusega muutub tajuala üha modulaarsemaks ning täiskasvanute sünesteesia peaks endast sel juhul kujutama modulaarsuse tekkeprotsessi katkemist. (Lyons 2001)

Samas on tõendeid ka sünesteesia õpituse kasuks. Näiteks on värvi-grafeemisünesteasiat uurides selgunud, et sagedamini kasutatavad numbrid seostuvad sünesteetide jaoks heledamate värvidega ja sagedasi tähti nähakse eredamana kui harva kasutatavaid (Beeli jt 2007). Ka nädalapäevade värvid sõltuvad päeva nimetuse kasutussagedusest, millest on võimalik järeldada, et sünesteesia on seotud kirja- ja arvutusoskusega (Ronga jt 2012: 138). Lisaks ei saa mõni sünesteesiavorm, näiteks eelmainitud värvi-grafeemisünesteesia, tekkida imikueas, sest selle olemasoluks on vaja tähtede ja numbrite tundmist (Simner, Hubbard 2016: 70).

Huvitav seos sünesteesia sünnipärasuse ja õpituse vahel tuleb välja Peter Hancocki (2006: 147–150) katsest. Ta uuris ühemunakaksikuid, kellel mõlemal oli värvi-grafeemisünesteesia, ning märkas, et mõlemad kaksikud seostasid samade numbritega väga sarnaseid värve. See asjaolu kinnitab sünesteesia pärilikkust, mis lubab omakorda järeldada, et sünesteesia on kaasasündinud. Ka kaksikute ema seostas omavahel numbreid ja värve, aga rääkis uurijale, et mängis väiksena klotsidega, mille peale olid joonistatud „õiget värvi“ numbrid. Võimalik, et poistel oli sarnane klotsikomplekt. Samas ei saa sünesteesia olla täielikult õpitud, kuna väga palju lapsi mängib klotsidega, millele on joonistatud tähed ja numbrid, aga vähestel kujuneb välja värvi-grafeemisünesteesia. (Hancock 2006: 147–150)

Sünesteesiaga võib kaasneda üsna mitu eelist ja suur osa sünesteete peab nähtust justkui üheks lisameeleks (Carpenter 2001). Mõnikord on sünesteetidel parem mälu kui inimestel, kellel sünesteegiat pole (Simner, Hubbard 2016: 72), näiteks aitab sõnade seostamine värvidega vastavaid sõnu paremini meelde jätta (Baron-Cohen jt 1987: 762). Samuti soodustab sünesteesia loominguilisuse, kujutlusvõime ja musikaalsuse arengut (Simner, Hubbard 2016: 72). Samas võib sünesteesia kohati ebamugavusi tekitada. Kuna ühe meeleeelundi mõjutamisel tekib aisting ka teises meeleeelundis, tähendab see, et üks ja sama signaal väliskeskkonnast aktiveerib korraga vähemalt kaks meeleeelundit.

Sellega võib mõnel juhul kaasneda liigne stimulatsioon ja meeleelundite ülekoormus, mis toob endaga kaasa väsimuse. (Carpenter 2001)

Üheks sünesteesia erijuhtumiks on nähtus, mida nimetatakse „peegelpuudutuseks“. See tähendab, et kui inimene näeb, kuidas kedagi teist puudutatakse, tajub ta seda nii, nagu oleks puudutatud teda ennast. Seega võib sedasorti sünesteet näiteks kaklusi ja õnnetusi nähes haiget saada. (Simner, Hubbard 2016: 75)

Mitme keeleteadlase sõnul (näiteks Day 1996; N. Yu 2003; Ronga jt 2012) on neuroloogiline sünesteesia seotud tugevalt keelelise sünesteesiaga ehk sünesteetiliste metafooridega. Seetõttu aitab sünesteesia neuroloogiline uurimine väga palju kaasa sünesteetiliste metafooride täpsemale mõistmisele.

2. SÜNESTEETILINE METAFOOR

Sünesteetiliseks metafooriks nimetatakse metafoori, mis ühendab mitut tajukanalit (N. Yu 2003: 20), metafoori allik- ja sihtvaldkonda kirjeldavad sõnad esindavad tajuala erinevaid osi (Shen, Cohen 1998: 4). See tähendab, et stiimulit, mida tajutakse ühe meeleeelundiga, kirjeldatakse teise meeleeelundi tajuala kohta käivate sõnadega, näiteks iseloomustatakse häält sõnaga *soe* (Williams 1976: 463). Protsessi, mille käigus ühele tajuvaldkonnale iseloomulikke omadusi kasutatakse teise tajuala kirjeldamiseks, nimetatakse kas sünesteetiliseks või modaalsustevaheliseks ülekandeks (ingl *synesthetic transfer / cross-modal transfer*) (N. Yu 2003: 21).

Sünesteetiline metafoor koosneb põhisõnast (näiteks *hää*) ja seda kirjeldavast omadussõnast ehk täiendist (näiteks *soe*). Tajuvalkonda, kuhu kuulub täiend, nimetatakse allikvaldkonnaks, ja tajuvalkonda, kust on pärit põhisõna, sihtvaldkonnaks (Shen, Cohen 1998: 5; Werning jt 2006: 2365). Sünesteetilise metafoori *soe hää* puhul on allikvaldkonnaks kompimistaju ja sihtvaldkonnaks hääletaju.

Kogu inimese tajuala jaotatakse tavaliselt **värvi-**, **hääle-**, **kompimis-**, **lõhna-** ja **maitsetajuks** (ingl *color, sound, touch, smell, taste*) (Werning jt 2006: 3266). Keelelise sünesteesia uurijad eristavad sageli ka ruumitaju ehk **mõõdet** (ingl *dimension*) (Williams 1976: 463). Sünesteetilised metafoorid on need, kus vähemalt allikvaldkonda kuuluv sõna on võetud tajualast (Werning jt 2006: 3265). Werning jt on mittesünesteetilist metafoori kirjeldanud näitelausega: „The old woman had an *open heart*“ („Vanal naisel oli *avatud süda*.“) (Werning jt 2006: 2365). *Avatud süda* on iseenesest küll metafoor, kuid kuna sõna *avatud* ei kuulu tajualasse, pole metafoor sünesteetiline. Lauses „The rich man had a *cold heart*“, („Rikkal mehel oli *külm süda*“) (Werning jt 2006: 2365) on *külm süda* aga sünesteetiline metafoor, sest sõna *külm* on võetud kompimist kirjeldavast tajualast. Samuti esineb sünesteetiline metafoor näitelause „The stone statue had a *cold smell*“ („Kivikujul oli *külm lõhn*“) (Werning jt 2006: 2365), sest nii sõnad *külm* kui ka *lõhn* kirjeldavad tajuala erinevaid osi.

Eelnevate näidete põhjal võib sünesteetilisi metafoore liigitada **nõrkadeks** ja

tugevateks. Nõrgalt sünesteetilises metafooris kuulub tajualasse ainult allikvaldkonnast võetud täiend ning tugevalt sünesteetilises metafooris kirjeldavad tajuala nii allikvaldkonnast pärit täiend kui ka sihtvaldkonnast võetud põhisõna. (Werning jt 2006: 2365–2366) Käesoleva magistr töö uurimuslikus osas on selguse huvides kasutatud ainult tugevalt sünesteetilisi metafoore.

Sünesteetilise ülekande ja tavalise metafoorse ülekande vahel on suur põhimõtteline erinevus. Levinsoni võrdlusteooria põhjal on tavalist metafoori sisaldav fraas tegelikult võrdlus, millest on sõna „nagu“ ära võetud (Levinson 1983). Näiteks ütlust „King Richard was a lion“ („Kuningas Richard oli lõvi“) võib parafraseerida kui „King Richard was like a lion“ („Kuningas Richard oli nagu lõvi“) (Day 1996: 2). Siinkohal ei mõelda, et kuningas Richard oleks olnud täpselt selline nagu lõvi, vaid ütlus viitab pigem osale lõvi iseloomulikest joontest, antud juhul näiteks tugevusele ja vaprusele, ning kuna need iseloomujooned olid olemas ka kuningas Richardil, tugineb metafoor sellele sarnasusele kuninga ja lõvi omaduste vahel (Day 1996: 2). Tavaliste metafooride puhul on allik- ja sihtvaldkonna vahel tähenduslik seos: sihtvaldkonda kuuluvast räägitakse allikvaldkonna kohta käivate terminitega, aga tunnuseid ei kanta üle juhuslikult, vaid sarnasuse alusel (Löbner 2002: 52–53).

Sünesteetilised metafoorid tunduvad seevastu olevat tähenduslikult suuresti mittekompositsioonilised, allik- ja sihtvaldkond ei ole tavaliselt omavahel tähenduslikult seotud (Werning jt 2006: 2366). Day (1996: 2–3) on jõudnud järeldusele, et Levinsoni võrdlusteooria, mis sobib väga hästi tavaliste metafooride lahtiseletamiseks, osutub sünesteetiliste metafooride uurimisel kasutuks. Kui vaadelda näitelauseid „The violin gave a sour sound“ („Viul tegi haput häält“) ja püüda seda võrdlusteooriast lähtuvalt uurida, on tulemuseks lause „The violin’s sound was like a ???’s sourness“ („Viuli hääli oli nagu ??? hapukus“) (Day 1996: 3). Küsimärkide asemele võib panna ükskõik missugust hapu maitsega objekti tähistava sõna, aga see ei selgita veel, kuidas on omavahel seotud viuli hääli ja hapu maitse.

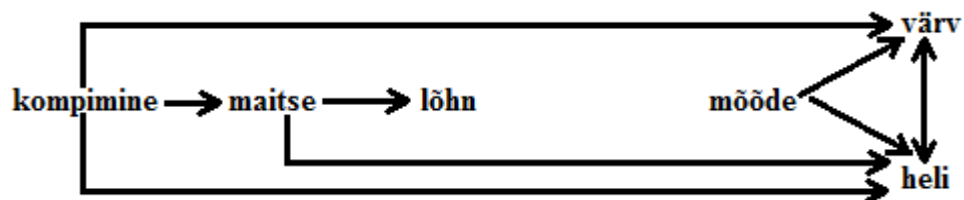
Samuti ei sõltu sünesteetilised metafoorid nii suurel määral kultuurist kui tavametafoorid. Neid kujundavad küll keele- ja kultuuriprotsessid, täpselt samamoodi

nagu tavalisi metafoore, aga nad on teatud määral seotud ka sünesteesiaga ja mõjutatud seetõttu kõigile inimestele omastest neuroloogilistest aspektidest: näiteks kattuvad osaliselt nii sünesteesia kui ka sünesteetiliste metafooride sihtvaldkonnad (Day 1996: 16–17). Tavalised metafoorid on kultuurisidused, nad on tihedalt seotud kultuurile omaste väärtustega (Day 1996: 4; Lakoff ja Johnson 2011: 37, 40–41, 55–57). Lakoff ja Johnson (2011) on ruumimetafooride abil selgitanud, et näiteks Ameerika kultuuriruumis, kus väärtustatakse töökust, karjääri ja aktiivsust, on omavahel sidused metafoorid HEA ON ÜLAL ning AKTIIVNE ON ÜLAL JA PASSIIVNE ON ALL. Samas, kultuurides, kus väärtustatakse passiivsust aktiivsusest rohkem, ei pruugi need metafoorid omavahel sidused olla. Samuti leidub kultuure, kus ei tähtsustata kõige rohkem mitte orientatsiooni ülal-all, vaid palju olulisemaks peetakse näiteks tasakaalu või tsentraalsust (Lakoff, Johnson 2011: 55–57).

Williams (1976), kes on uurinud sünesteetilisi metafoore inglise keeles, on seevastu nende kohta väitnud, et viis, kuidas üht tajuala kirjeldavaid omadussõnu on hakatud kasutama teise tajuala mõistete hulka kuuluvate nimisõnade iseloomustamiseks, on väga regulaarne. Ta on maininud ka, et mitu uurijat on leidnud sarnasusi selles, kuidas eri keeled kasutavad üht tajuvaldkonda kirjeldavaid sõnu teise tajuala iseloomustamiseks. Sünesteetiline ülekandepole juhuslik, vaid sünesteetilise metafoori allik- ja sihtvaldkonna valikul lähtub keele kõneleja teatud reeglitest ja suundumustest. On olemas kindlad tajualad, mida kasutatakse teistest sagedamini allikvaldkonnana, ja tajualad, mis toimivad peamiselt sihtvaldkonnana. Näiteks võetakse suur osa sünesteetiliste metafooride täiendite kirjeldavast tähendusväljast, aga kuulmisega seotud sõnad esinevad enamasti põhisõnadena. (Williams 1976: 463)

Selleks, et näidata sõnade ülekannet ühe tajualaga seotud tähendusväljast teise, on Williams (1976: 463) koostanud skeemi (vt joonis 1), millel on nooltega märgitud sünesteetilise ülekande põhilised suunad. Skeemil on välja kirjutatud tajuvaldkonnad – kompimine, maitse, lõhn, mõõde, värv ja heli – ning näidatud nooltega, milliseid tajuvaldkondi kirjeldavaid sõnu kasutatakse sünesteetiliste metafooride moodustamisel täienditena ja milliseid põhisõnadena. Näiteks tähendab ülekandeliik „maitse→lõhn“

seda, et maitseaistinguid kirjeldavate omadussõnade abil iseloomustatakse sageli lõhna. Omadussõnade tähendusülekanne võib olla ka mitmekordne (Williams 1976: 465), näiteks on skeemil kujutatud ülekandeliike kompimine→maitse ja maitse→lõhn. Sünesteetilise ülekande liik kompimine→lõhn kujutab endast seega kahekordset tähendusülekannet. Kahekordne ülekanne tähendab seda, et kuigi kompimis- ja lõhnataju ei ole Williamsi skeemil vahetult ühendatud, kasutatakse kompimistaju alasse kuuluvaid sõnu maitse iseloomustamiseks ja maitsetaju alast pärit sõnu omakorda lõhna kirjeldamiseks ning seetõttu võivad kompimistaju alasse kuuluvad sõnad iseloomustada ka lõhna.

Joonis 1. Sünesteetilise ülekande liigid (Williams 1976: 463 järgi).

Williamsi skeem ei ole absoluutne. Nooltega on näidatud ainult põhilisi ülekandeliike, aga sünesteetiline ülekanne võib toimuda ka teistes suundades. Samas peaksid märkimata jäänud suunad olema Williamsi järgi tunduvalt haruldasemad kui need, mida on skeemil kujutatud. Mitmekordseid ülekandeliike saab võtta arvesse ülekande toimumist soodustava asjaoluna. (Williams 1976: 463, 465)

Kokku on Williamsi skeemilt võimalik välja lugeda 9 ülekandeliiki: kompimine→maitse, kompimine→heli, kompimine→värv, maitse→lõhn, maitse→heli, mõõde→värv, mõõde→heli, heli→värv ja värv→heli. Lisaks neile on skeemil veel kahekordne ülekandeliik kompimine→lõhn.

Williamsi skeemi paikapidavust on kinnitanud mitme erineva keele kohta tehtud sünesteetilise ülekande uuringud. Ning Yu (2003) on oma artiklis toonud välja 11 sünesteetilise ülekande liiki, mida võib leida hiina kirjaniku Mo Yani teostest, ja

näidanud, et kaheksa neist kattuvad Williamsi kirjapandud ülekanaliikidega (N. Yu 2003: 10; Williams 1976: 464). Markus Werning jt (2006: 2369) on uurinud, kas ülekanaliik mõjutab sünesteetiliste metafooride moodustamist saksa keeles (erinevalt Williamsist oli mõõdet kirjeldav tajualdkond välja jäetud), ning uuringutulemuste ja Williamsi skeemi vahel on märkimisväärseid sarnasusi. Ka Sean Day (1996) artikkel, kus on võrreldud inglisi- ja saksa keelset ilukirjandust, näitab ulatuslikke sarnasusi selle vahel, kuidas inglise ja saksa keeles sünesteetilisi metafoore moodustatakse (Day 1996: 15–16). Yeshayahu Shen (1997) on analüüsinud 135 sünesteesianäidet heebrea poeesiast ja võrrelnud neid Stephen Ullmanni ülekanadeskeemiga (Williamsi skeem on Ullmanni skeemi edasiarendus) ning kinnitanud väidet, et sünesteetilise ülekanade hierarhias kasutatakse hierarhia madalama astme tajualade (puudutus, maitse) mõisteid kõrgemate tajualade (lõhn, värv, heli) kirjeldamiseks (Shen 1997: 50; Ullmanni skeemi vt Werning jt 2006: 2366). Kõige eelneva põhjal võib järeldada, et sünesteetilised metafoorid on suurel määral kultuuriülesed.

Seda, et sünesteetiliste metafooride moodustamine eesti keeles vastab samuti üsna palju Williamsi skeemile, kinnitab käesoleva uurimuse autori bakalaureusetöö „Sünesteetilised metafoorid eesti keeles – kahe keeleteadusliku katse võrdlus“, kus on vaadeldud, kas ja kui palju kattuvad põhilised sünesteetilise ülekanade liigid eesti keeles Williamsi skeemiga. Tööst selgus, et katsete käigus moodustatud või vastuvõetavaks hinnatud metafooride täiendid kuulusid enamjaolt tajualadesse *kompimine*, *maitse* ja *mõõde*, mis on ka Williamsi ja teiste uurijate järgi kasutusel peamiselt allikvaldkondadena. Põhisõnadest peeti kõige vastuvõetavamaks ja kasutati metafoore kokku pannes kõige rohkem selliseid sõnu, mis kirjeldasid tajualasid *lõhn* ja *heli* – Williamsi järgi ühed põhilistest sihtvaldkondadest. (Kaasik 2015: 42)

2.1. Varasemad uurimused sünesteetiliste metafooride kohta

Selles alapeatükis keskendutakse varasematele olulistele uurimustele sünesteetiliste metafooride kohta ja selgitatakse, kuidas on need olnud abiks käesoleva uurimistöö

koostamisel. Täpsemalt vaadeldakse kuue autori töid, kes on sünesteetilisi metafoore uurinud nii inglise, saksa kui ka hiina keeles.

Joseph Williamsi (1976: 461, 463) järgi on sünesteetiliste metafooride uurimine kasvanud välja keeleteadlaste püüetest leida põhjust sõnade tähendusnihkele. Sõnadega toimunud semantiliste muutuste uurimine algas juba 19. sajandil, aga sünesteetilistele metafooridele hakati tähelepanu pöörama umbes sajand hiljem. Üks esimesi uurijaid, kes väitis, et üheks metafoorse ülekande põhjuseks on sünesteesia, oli Stephen Ullmann. Ullmann pani tähele, et sünesteetiline ülekanne toimub keeles kindlate reeglite alusel, ja koostas ülekande suuna kohta skeemi, mida Williams hiljem täiendas (vt ka Werning jt 2006: 2366).

Üks Williamsi tuntuimaid töid on tema 1976. aastal ilmunud artikkel, kus ta on uurinud sünesteetilisi omadussõnu ehk selliseid omadussõnu, mis kirjeldavad üht tajualdkonda, aga mida kasutatakse ka teiste tajualade iseloomustamiseks. Williams, samuti nagu Ullmann, väitis, et sünesteetiline ülekanne ei ole juhuslik, vaid väga reeglipärane. Kuigi Williams lähtus oma reegleid ja üldistusi paika pannes inglise keelest, peaksid need tema sõnu kehtima ka teistes keeltes. (Williams 1976: 463)

Järgnevatel aastatel jooksul on Williamsi uurimistulemusi kontrollinud palju keeleteadlasi. M. Werning jt (2006) on püüdnud välja selgitada, millised näitajad mõjutavad sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust saksa keeles. Artiklis kirjeldatakse eksperimenti, mille käigus anti saksa keelt kõnelevatele katseisikutele nimekiri sünesteetiliste metafooridega ning paluti neil öelda, millised metafoorid on vastuvõetavad ja millised mitte. Kuna katsetulemused vastasid suures osas Williamsi skeemile, võib väita nii seda, et sünesteetilise ülekande suund mõjutab metafoori vastuvõetavust väga tugevalt, kui ka seda, et eri keelt kõnelevad inimesed moodustavad sünesteetilisi metafoore samade ülekandeliikide alusel.

Hinnangukatse, mida käesolevas magistritöös kasutatakse, on suurel määral koostatud Werningi jt (2006) katse eeskujul. Andmeanalüüsi jaoks on kindlasti oluline artiklist saadud teadmine, et lisaks sünesteetilise ülekande suunale mõjutab metafoori

vastuvõetavust üsna palju metafoori täiendi sagedus: kui täiendiks on sagedamini kasutatav sõna, hindab katseisik metafoori vastuvõetavamaks (Werning jt 2006: 2369). Uurimistöö autori bakalaureusetööst selgus küll, et täiendi sagedus ei näi kuigivõrd mõjutavat metafoori vastuvõetavust (Kaasik 2015: 35), aga see võis tuleneda asjaolust, et katsesse valiti Eesti kirjakeele sagedussõnastikust ainult võimalikult sageli esinevad omadussõnad.

Werningi jt (2006) uurimust on analüüsinud ja täiendanud W. Petersen jt (2008). Nende uurijate põhjal mõjub sünesteetiliste metafooride vastuvõetavusele ka see, kas metafoori täiend on skalaarne või kvaliteedimõiste. Näiteks oli metafoor *kollane vaikus* katseisikute meelest täiesti vastuvõetamatu, aga *kahvatu hääl* valdavalt vastuvõetav, kuigi sõna *kollane* kasutatakse keeles palju sagedamini kui sõna *kahvatu*. Põhjus on selles, et *kollane* on kvaliteedimõiste, millega saab mingit omadust täpselt kirjeldada. *Kahvatu* on aga skalaarne mõiste, mida saab täpsemalt tõlgendada ainult kontekstist sõltuvalt ja mille kasutusvaldkond on seega laiem. Kasutades täiendina skalaarset mõistet, on metafoor keele kõneleja jaoks suurema tõenäosusega vastuvõetav kui kvaliteedimõiste korral. Sellest lähtuvalt on käesolevasse uurimistöösse valitud täienditeks ainult skalaarsed mõisted, et vähendada võimalikult palju kõigi teiste näitajate mõju peale katseisikute vanuse ja sünesteetilise ülekande suuna.

Sünesteetilise metafoori tekkepõhjuseid selgitades on käesolevas magistrisööses lähtunud suurel määral S. Day uurimusest (1996). Day on võtnud vaatluse alla võimalikud sarnasused sünesteetiliste seoste ja sünesteetiliste metafooride ehk neuroloogilise ja keelelise sünesteesia vahel. Selleks on ta inglise ja saksa ilukirjandusteoste põhjal pannud paika tajualade hierarhia – vaadelnud, millistesse tajualdkondadesse kuuluvaid mõisteid kasutatakse peamiselt täienditena ja milliseid tajualdkondi kirjeldavaid mõisteid põhisonadena – ning võrrelnud oma tulemusi neuroloogiateadlase Richard E. Cytowic'i (1989) uurimusega sünesteesia kohta. Day (1996) järgi ei ühildu sünesteesia ja sünesteetilised metafoorid täielikult, aga sarnasusi nende vahel leidub. Näiteks on üks ühine omadus see, et sihtvaldkond on tavaliselt kuulmine, seda kirjeldatakse väga sagedasti teiste tajualade mõistetega. Sünesteetilisi metafoore moodustades võetakse

kuulmist iseloomustavate mõistete hulgast peamiselt põhisõnu.

Ronga jt (2012) on samuti täheldanud seoseid sünesteesia ja sünesteetiliste metafooride vahel. Nende uurimuses on võrreldud neurofüsioloogiliste uuringute tulemusi ja korpuspõhist analüüsi itaalia keele sünesteetiliste sõnapaaride kohta ning tehtud kindlaks, et keeleline sünesteesia (ehk sünesteetilised metafoorid) on tugevalt seotud neurofüsioloogiliste mõjutajatega. Lakoffile ja Johnsonile (2011) tuginedes on Ronga jt (2012) selgitanud ka, miks moodustatakse eri keeltes sarnaseid sünesteetilisi metafoore. Eri keelte kõnelejad loovad sarnaseid sünesteetilisi metafoore sellepärast, et meie kehalised kogemused on universaalsed ja seetõttu esinevad erinevates keeltes sarnased tajuseosed.

Ka N. Yu (2003) on kehalisust pidanud metafooride tekke juures oluliseks. Ta on uurinud poetilist sünesteetilist metafoori eesmärgiga kontrollida mõistemetafoori teooriat (kontseptuaalset metafooriteooriat), mille alusel väidetakse, et poetiline metafoor kasutab samasuguseid kognitiivseid mehhanisme nagu argimetafoor. N. Yu on toonud välja hiina kirjaniku Mo Yani teostes leiduvad sünesteetilise ülekande liigid ja võrrelnud oma tulemusi Williamsiga, kes uuris argimetafoore. Tema artiklis on leitud, et mõistemetafoori teooria kehtib ka sünesteetiliste metafooride puhul.

Kuigi sünesteesia ja sünesteetilised metafoorid on omavahel seotud, ei ole käesolevas uurimistöös tehtud kindlaks, kas katseisikute hulgas on sünesteete. Üks põhjus on selles, et inimesi, kellel on tugev sünesteesia, on vähe – umbes üks 2000-st (Baron-Cohen jt 1996, viidatud Martino, Marks 2001: 62 järgi) – ja selleks, et mingisuguseid tulemusi saada, peab katsesse kaasama väga suure hulga osalejaid. Lisaks on olemas eri liiki sünesteesia ning selleks, et määrata kindlaks iga võimalik sünesteesiaaliik, tuleks kõigi katseisikutega teha mitu eri tüüpi katset. Niisuguse katseseeria korraldamine oleks aga läinud liiga keeruliseks ja ajamahukaks.

2.2. Sünesteetilised metafoorid ja kontseptuaalne metafooriteooria

Siinses alapeatükis kirjeldatakse kontseptuaalset metafooriteooriat ja pööratakse tähelepanu sellele, kuidas nimetatud teooria aitab selgitada sünesteetiliste metafooride olemust.

Mitmest uurimusest on selgunud, et sünesteetiliste metafooride uurimisele aitab väga palju kaasa Lakoffi ja Johnsoni **kontseptuaalne metafooriteooria** ning eriti tugevalt toob selle välja X. Yu (2012). Yu (2012), võrdleb oma artiklis sünesteesia ja sünesteetilist metafoori ning tutvustab erinevaid vaatenurki sünesteesia uurimises. Traditsiooniliselt, konventsionaalse metafooriteooria järgi, on metafoore mõistetud kui keelilisi kujundeid, mille eesmärk on kõnet kaunistada, aga konventsionaalse metafooriteooria alusel on võimatu seletada lahti sünesteetilise metafoori struktuuri (X. Yu 2012: 1286).

Sünesteetiliste metafooride allik- ja sihtvaldkond, erinevalt tavametafooridest, ei ole omavahel tähenduslikult seotud (Werning jt 2006: 2366) ning sel põhjusel ei saa neid uurida traditsiooniliste semantiliste metafooriteooriate, näiteks võrdlusteooria alusel (Day 1996: 2–3). X. Yu on oma uurimuses selgitanud (2012: 1286–1287), et sünesteetilisi metafoore tuleks uurida laiemast vaatenurgast, täpsemalt kontseptuaalsest metafooriteooriast lähtuvalt. Seetõttu tehakse käesolevas alapeatükis ülevaade Lakoffi ja Johnsoni (2011) kontseptuaalsest metafooriteooriast ning vaadeldakse, kuidas sünesteetilised metafoorid oma iseloomulike tunnuste poolest selle teooriaga sobituvad.

Kontseptuaalse metafooriteooria põhjal ei kuulu metafoor mitte ainult poetika ja retoorika valda, vaid seda kasutatakse aktiivselt ka argikeeles. Metafoorid on keeles valdavad, lausa vältimatud konstruktsioonid, mille mõju ei piirdu ainult kõnega. Metafooridele on rajatud nii mõtlemist kui ka tegutsemist suunav mõistesüsteem, inimesed korrastavad maailma metafooride kaudu. (Lakoff, Johnson 2011: 35)

Samuti ei ole sünesteetiline metafoor üksnes poetiline kõnekaunistus. Levinumaid sünesteetilisi metafoore kasutatakse aktiivselt igapäevases kõnes ja need on tihedalt

seotud viisiga, kuidas inimesed maailma näevad. Näiteks kirjeldatakse häält sõnadega *kõrge* ja *madal* või *hele* ja *tume* ning inimesed seostavad tõepoolest häält väga tugevalt mõõtme ja värviga, kuni selleni välja, et häälekõrguse iseloomustamiseks ei ole, vähemalt eesti keeles, olemas kuulmismeele tajualasse kuuluvaid sõnu.

Mõistemetafooride ühe omadusena rõhutatakse nende süsteemsust. Sihtvaldkonda ei iseloomustata ainult ühe-kahe allikvaldkonna mõistega, vaid üle kantakse terve mõistete võrgustik. (Lakoff, Johnson 2011: 39–41) Selline süsteem kehtib ka sünesteetiliste metafooride puhul. Põhisõnu ja täiendeid ei panda kokku suvaliselt, vaid ühte tajualdkonda kuuluvate põhisõnadega moodustavad paare valdavalt teisest kindlast tajualast pärit täiendid.

Lisaks ei kirjeldata sihtvaldkonda kõigi allikvaldkonna kohta käivate mõistetega, vaid võimalike sõnade hulgast tehakse valik. Lakoff ja Johnson (2011: 86) on toonud näiteks mõistemetafoori TEOORIA D ON EHTISED ning selgitanud, et TEOORIA mõiste kasutab ainult alusmüüri ja välisseinu, aga mitte EHTISE mõiste teisi osi. Sünesteetiliste metafooride juures võib samuti märgata, et allikvaldkonna mõisteid kasutatakse sihtvaldkonna kirjeldamiseks valikuliselt. Näiteks võib *hää* sageli olla *magus*, aga väga harva, kui üldse, *soolane* või *mage*.

Mõistemetafoore iseloomustab ka ühesuunalisus. Kui sihtvaldkonda kirjeldatakse allikvaldkonna terminitega, siis vastupidist ülekannet ei toimu. Allikvaldkond on tavaliselt midagi konkreetset, mis põhineb vahetult meie kogemusel, aga sihtvaldkond on abstraktsem ja hägusam. (Lakoff, Johnson 2011: 143–144)

Sünesteetiliste metafooride puhul on allikvaldkond samuti tavaliselt sihtvaldkonnast konkreetsem ja kogemuslikult ligipääsetavam. Näiteks on sünesteetilistes täiendipõhisõnapaarides võetud täiend tihti kompimis- või maitsmisalast, palju harvem nägemis- või kuulmisvaldkonnast. Shen ja Cohen (1998: 10) sõnul on põhjus selles, et inimene tajub maitset ja kompimist otse, aga nähtav objekt või kuuldav heli asub kehast alati mingisugusel kaugusel. Vahetut kehalist kogemust kirjeldavad mõisted on ligipääsetavamad.

Eelnevas lõigus välja toodud sünesteetilistele metafooridele iseloomulik joon sobib kokku ka selle kontseptuaalse metafooriteooria seisukohaga, et metafoorset ülekannet mõjutavad meie keha omadused ning vastasmõjud keskkonna ja samas kultuuris olevate inimestega (Lakoff, Johnson 2011: 153). Mõistesüsteem, mida kasutame, ei ole juhuslik ega ainult kokkuleppeline, vaid kujundatud suures osas nii sellest, kuidas me tajume oma keha ja maailma, kui ka kultuurist – näiteks oleme võtnud kasutusele ruumimõistete struktuuri, sest puutume pidevalt kokku ruumilise füüsilise keskkonnaga (Lakoff, Johnson 2011: 90–91). Samuti, nagu sünesteetilise ülekande hierarhiast näha, kaldume kaugemal olevat kirjeldama selle abil, mida kogeme vahetumalt.

Ka käesolevas uurimistöös vaadeldakse sünesteetilist metafoori kontseptuaalsest metafooriteooriast lähtuvalt. Näiteks ei otsita täiendi- ja põhisõnapaari juures mitte tähenduslikke seoseid, mida võib märgata paljude tavametafooride puhul, vaid sünesteetilise metafoori vastuvõetavust selgitatakse pigem kehalisuse abil – vastuvõetavamad on need metafoorid, mille allikvaldkond on sihtvaldkonnast konkreetsem ja kogemuslikult ligipääsetavam. Lisaks ei nähta sünesteetilist metafoori ainult poeetilise kõnekujundina, vaid sellesse suhtutakse kui argikeele loomulikku osasse.

2.3. Lapsekeele areng ja metafooride mõistmine

Siinse alapeatüki eesmärgiks on anda ülevaade lapsekeele arengust, keskendudes eriliselt sellele, kuidas täieneb aja jooksul metafooridest arusaamine. Lisaks püütakse selgitada, miks on magistritöös valitud katseisikute vanuse alampiiriks just 12 aastat ehk 6. klassi õpilased. Alapeatüki alguses tutvustatakse lühidalt erinevaid lapsekeele omandamise teooriaid. Seejärel kirjeldatakse lapsekeele arengut, tuginedes seejuures peamiselt kasutus põhisele keeleteadusele. Peamiselt vaadeldakse, mis vanuses hakkab laps figuratiivset keelt ja metafoore mõistma, pöörates tähelepanu ka raskustele seoses metafoori mõistmise katsetega, ja uuritakse, miks kasutab laps oma kõnes metafoore

juba üsna noorena, aga hakkab metafoori mõistmise katsetes häid tulemusi saama tunduvalt hilisemas eas.

Teooriad, mis seletavad, kuidas laps keelt omandab, võib Ben Ambridge'i ja Elena V. M. Lieveni (2011: 1–3) järgi jagada kahte suurde rühma. Esimese rühma ühine lähtekoht on, et mõningad olulised aspektid laste keelelises teadmises pole mitte omandatud, vaid on kaasasündinud. Teise rühma kuuluvad teooriad vastanduvad esimese grupi ideele kaasasündinud keelelistest teadmistest, eeldades, et inimestel on küll sünnipärane võime keelt õppida, aga lapsed pole sündinud teadmistega kindlatest grammatilistest kategooriatest, vaid peavad need omandama täiskasvanute kõnet kuuldes ja üldistusi tehes. (Ambridge, Lieven 2011: 1–3) Käesolevas uurimistöös on lähtutud eeldusest, et lapsel on kaasasündinud võime keelt omandada, aga puuduvad päritavad keelelised teadmised.

Michael Tomasello (2003: 3, 20) järgi on lapsel elementaarsed keelealased teadmised olemas juba 4- või 5-kuuselt, aga keeleline areng algab umbes esimesest eluaastast (Tomasello 2003: 3, 20). Alles rääkima õppides kõnelevad lapsed esialgu ühesõnaliste väljenditega, millele ei ole lisatud mingisuguseid süntaktilisi sümboleid. Umbes 18–24-kuuselt alustavad nad mitmesõnaliste kombinatsioonide kasutamist. Järgmine etapp, alates teisest eluaastast, on objektipõhised konstruktsioonid, kus lapsed kasutavad süntaktilist markeerimist, et viidata täpsemalt eri osaliste rollile olukorras. Viimasena, kolmeaastasena või vanemana, omandatakse abstraktsed ja täiskasvanute kõnega sarnanevad konstruktsioonid. (Tomasello 2003: 113, 139–141)

Üks protsessidest, mille abil lapsed abstraktseid konstruktsioone moodustavad, on analoogia (Tomasello 2003: 193). See kujutab endast ühe tähendusvaldkonna mõistete kasutamist teise iseloomustamiseks (Gentner 1977: 1035). Analoogia ei pruugi alati tugineda väliselt nähtavale sarnasusele ja selle kasutamine eeldab, et lastel on olemas mingisugused teadmised funktsionaalsetest suhetest, mis lubavad kaht struktuuri kõrvutada (Tomasello 2003: 164). Samas on lastel siiski lihtsam leida analoogiat kahe väliselt sarnase objekti vahel; täiesti abstraktsete analoogiateni jõutakse järk-järgult (Tomasello 2003: 166).

Tomasello (2003) põhjal võib järeldada, et juba enne kooliea algust on lapsed omandanud pädevused, mis loovad eeldused ladusaks, täiskasvanu keelekasutusega sarnaseks kõneks. Samas on keeles nähtusi, mille täielikuks mõistmiseks ainult keelepädevusest ei piisa. Näiteks on Eve V. Clarki (1978: 31, 32) järgi figuratiivse kõne mõistmine ja kasutamine oskus, mille laps saavutab üsna hilises eas. Selleks, et keelt metafoorselt kasutada, peab laps oskama laiendada mõisteid ühest valdkonnast teise – näiteks iseloomustama kehalist mõõdet kirjeldavate omadussõnade abil psühholoogilist mõõdet –, võrdlema sobivalt erinevate tähendusvaldkondade kvaliteete või entiteete ja eristama osa tervikust. Lapsed peavad suutma leida analoogiaid ja ootamatuid paralleele päris maailma suhete hulgas, oskama otsustada, kas metafoor on kohane või mitte, ning suutma hinnata, kas konkreetset mõistet saab teistesse valdkondadesse laiendada ja miks on osa metafoore sobivad, aga teised mitte. (Clark 1978: 31, 32)

Arusaamad selle kohta, mis vanuses hakkab laps metafoore mõistma, on üsna erinevad. Esimeste vastavateemaliste uuringute põhjal on tehtud järeldusi, et laps ei mõista metafoori enne kümnendat eluaastat, aga hilisematest uuringutest on selgunud, et ka nooremad lapsed on mõnel juhul võimelised sobilikke metafoore moodustama ja isegi nende sobivust põhjendama (Clark 1978: 32). Dordre Gentner (1977: 1034) on välja toonud tõsiasja, et juba väikesed lapsed moodustavad palju metafoorseid lausungeid – näiteks võib 15-kuune laps kasutada sõna *kuu* ka pooliku greipfruudi või konksukujulise riidenagi kohta. Osalt on tegu sellega, et laps kasutab mõistet liiga laialt ja tähistab sellega kõiki sarnaseid objekte, aga alati jääb ka võimalus, et mitte kõik ülelaiendamised pole kogemata tehtud vead, vaid osa neist on metafoorsed. Samas on katseliste andmete põhjal näha, et metafooride mõistmise võime saavutatakse hilisemas eas, pärast põhiliste keeleoskuste omandamist. (Gentner 1977: 1034)

Lapsed saavad paremini aru täiendmetafooridest – metafooridest, mis põhinevad allik- ja sihtvaldkonna välisel sarnasusel (*päike on nagu apelsin*). Neil võib aga olla raskusi suhtemetafooride mõistmisel, kus allik- ja sihtvaldkond on omavahel seotud sisemiste funktsionaalsete suhete abil (*redel on nagu mägi*). Kui täiskasvanud tunduvad metafooriülekanDES otsivat pigem sisemisi seoseid, siis 5–6-aastased lapsed ei eelista

suhtemetafoore täiendmetafooridele. (Gentner 1988: 49–53)

Ka Jay A. Seitz (2005: 5–6) on väitnud, et juba väikesed lapsed, alates kolmandast eluaastast, on võimelised moodustama ja mõistma nii taju-, liikumis-, sünesteetilisi kui ka füsiognoomseid metafoore. Näiteks võib eelkooliealine laps pidada punast värvi soojaks või kuumaks. Seitz (2005: 5–6) on nimetanud väga levinud sünesteetilisi metafoore – heledaid/tumedaid hääli või sooje/jahedaid värve – koguni „loomulikeks metafoorideks“, mida tajutakse spontaanselt, sest need on osa kaasasündinud tunnetusest. Samas on ta tähele pannud, et metafooride mõistmise oskus kasvab vanusega ning 4-aastased ja nooremad lapsed ajavad metafoori mõistmise katsetes segi sisemiselt paika pandud kategooriate piire (taju-, sünesteetiline ja füsiognoomne metafoor).

Mitu uurijat (Clark, 1978; Gentner 1977, 1988; Reynolds, Ortony 1980) nõustuvad sellega, et väikesed lapsed oskavad metafoore ise moodustada ja neid mõningatel juhtudel selgitada, aga ei suuda metafoore mõista katselistes uuringutes. Probleem võib olla uurimismeetodites – lastele sobivad rohkem ülesanded, kus nad peavad metafoorseid tähendusi läbi tegema, mitte sõnadega seletama –, aga isegi sobiva meetodika korral ei lähe lastel ülesannetes, kus on vaja metafooridest aru saada, kuigi hästi (Gentner 1988: 48). Lisaks sõltub katseisiku edukus näitajatest, mis ei ole metafoori mõistmisega kuidagi seotud, näiteks tuttavate metafooride eelõppimine. Paljud katsetes kasutatavad metafoorid esinevad igapäevakõnes väga sageli ja kui lapsed neid moodustavad, ei pruugi nad mõttes kanda allikvaldkonna omadusi üle sihtvaldkonnale, vaid on lihtsalt väga tuttavad kontekstiga, kus vastavaid metafoore kasutatakse. Kui lastel palutakse katses valida või moodustada tuttavaid metafoore, läheb vanematel noorematest paremini sellepärast, et nende sõnavara on suurem, mitte seetõttu, et neil oleks kõrgem metafoori või analoogia mõistmise võime. Väikesed lapsed ei tea ka kuigi hästi kultuuriliselt kokkulepitud süsteeme, mille alusel midagi metafoorselt kirjeldatakse, ning samuti ei ole neil alati piisavalt teadmisi metafoori allik- ja sihtvaldkonnast. Peale selle võib juhtuda, et väike laps küll oskab uurija antud mõisteid metafoorses kontekstis kasutada, aga ei saa aru, et tal palutakse metafoor

moodustada, ja võtab seetõttu küsimust sõna-sõnalt. (Gentner 1977: 1034)

Samuti halvendab katsetulemusi vähene kontekst. Keel, samuti metafoorid, on olemas kontekstis, aga katsetes esitatakse stiimul sageli igasugustest muudest andmetest eraldiseisvana. Puuduv kontekst langetab ka täiskasvanute sooritusvõimet metafooride mõistmisel, saati siis laste oma. Samuti on raskem mõista metafoorset keelt, mis sisaldab konteksti sobimatuid viiteid. Kui lastele anda ülesanne, kus nad peavad metafoore mõistma kontekstile vastavate viideteta, on keskmine tulemus 40%, aga metafoori sidumine kontekstiga tõstab saavutust 70%-le. Lisaks raskendab metafooride mõistmist nende kaudsus: lastel on kergem mõista võrdlusi kui metafoore, sest esimestes on olemas selge keeleline signaal, et tegu on võrdlusega. (Reynolds, Ortony 1980: 4, 6, 24)

Kuna laps hakkab tüüpilistest metafoori mõistmise katsetest aru saama umbes 6-aastaselt ja aja jooksul suureneb selliste ülesannete lahendamise oskus (Gentner 1977: 1034), võib järeldada, et mida vanemaks laps saab, seda vähem on tulemused mõjutatud katse võimalikust keerukusest. Väiksemad lapsed võivad katses saada madalamaid tulemusi lihtsalt sellepärast, et nad ei mõista, mida uurija neilt küsib, või ei saa aru, et uurija antud mõisteid tuleb metafoorses kontekstis kasutada. Vanematel lastel on aga piisavalt vajalikke oskusi ja eelteadmisi selleks, et katse vorm ei hakkaks sooritust segama. Lisaks suureneb vanusega nii laste sõnavara kui ka teadmised metafooride allik- ja sihtvaldkondadest, seega jääb üha väiksemaks võimalus, et laps ei oska metafoori hinnata puudulike teadmiste tõttu.

Käesolevas uurimistöös tehtavasse katsesse on valitud õpilased alates 6. klassist ehk 12. eluaastast. Üheks põhjuseks on see, et kuigi lapsed on juba üsna noorena võimelised moodustama spontaanseid metafoore ja neid mõningal määral ka selgitama, ei pruugi nad katsest piisavalt hästi aru saada ning see võib mõjutada metafooride sobivusele antavat hinnangut. Pealegi keskendutakse uurimistöös sellele, kui vastuvõetavad on katseisikute meelest sünesteetilised metafoorid, mitte sellele, kui hästi nad sünesteetilisi metafoore mõistavad. Töö eesmärgiks on vaadelda, mil määral peavad lapsed ja noored erinevaid sünesteetilisi metafoore keelde sobivaks ning kas ja kuidas sõltuvad

vastuvõetavushinnangud katseisiku vanusest. Metafoori sobivust keelde saab adekvaatselt hinnata aga ainult selline katseisik, kes vastavat metafoori kindlasti mõistab. Seetõttu on katseisikuid valides püütud välistada võimalust, et metafoorid jäävad neile arusaamatuks. 6., 9. ja 12. klassi õpilased on valitud sellepärast, et teismeeas on nii inimese kehaline kui ka vaimne areng üsna kiire ning töös soovitakse uurida, kas toimuvad muutused mõjutavad mingil viisil noore hinnangut sünesteetiliste metafooride sobivuse kohta.

Nii lapsekeele kui ka sünesteesia ja sünesteetiliste metafooride kohta leidub rohkesti mitmesuguseid uurimusi. Samuti on vaadeldud seda, kuidas väikelapsed sünesteetilisi metafoore mõistavad ja moodustavad (näiteks Seitz 2005). Käesoleva uurimistöö autori teada ei ole aga üheski töös, mis keskendub sünesteetiliste metafooride vastuvõetavusele, pööratud tähelepanu katseisiku vanusele kui näitajale, mis võiks vastuvõetavushinnangut mõjutada. Lisaks on sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust katseliselt uurides valitud katseisikuteks tavaliselt täiskasvanud, kuid tähelepanuta on jäetud teismelised kui eraldi vanuserühm. Seega püütakse siinses magistritöös täita senist lünka, uurides, kuidas hindavad sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust teismelised ning kas hinnang metafooride vastuvõetavusele muutub teismeeajajooksul.

3. VASTUVÕETAVUSE HINDAMISE KATSE

Selles peatükis keskendutakse töös kasutatud katse kirjeldamisele ja katsetulemuste analüüsile. Esimeses alapeatükis vaadeldakse katse metoodikat ja selgitatakse, kuidas on kokku pandud katsestiimul, ning teises alapeatükis iseloomustatakse katseisikuid. Järgnevas kolmes alapeatükis on analüüsitud katseandmeid vanuserühmade kaupa ja uuritud nende vastavust Williamsi skeemile (Williams 1976: 463) ning viimane alapeatükk sisaldab kõigi kolme vanuserühma võrdlust.

Katsetulemustest selgus, et kõigis vanuserühmades, nii 6., 9. kui ka 12. klassi hulgas, vastavad katsetulemused suurel määral Williamsi skeemile sünesteetilise ülekande liikide kohta. Samas kippusid nooremad õpilased andma metafooridele veidi kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid. Eriti 6. klassis jäi silma asjaolu, et mõnda ülekandeliiki, mida Williamsi skeemil ei esinenud, peeti üsna vastuvõetavaks. Erinevused vanuserühmade ei ole aga väga silmatorkavad ning seetõttu võib tulemustest järeldada, et varase ja hilise teismeeaga võrreldes ei muutu sünesteetiliste metafooride vastuvõetavus olulisel määral. Individuaalne varieeruvus katseisikute vastuvõetavushinnangutes oli samas üsna suur.

Käesolevas töös ei ole ette võetud statistilist andmeanalüüsi. On võimalik, et mõni peenekoeline andmeanalüüsi meetod (näiteks ordinaalse regressiooni segamudel või klasteranalüüs) võimaldaks välja tuua täpsemaid erinevusi hinnangutes, mis võtaks arvesse nii seda, et sõltuva muutuja ehk vastuvõetavushinnangu näol on tegemist järjestiktunnusega, kui seda, et iga indiviid andis 30 hinnangut. Magistritöö mahtu ja eesmärki silmas pidades on piirdutud ainult üldiste tendentside kirjeldamisega. Täpsem statistiline andmeanalüüs jääb edasiseks tööks.

3.1. Meetod

Käesolevas magistritöös on uurimismeetodina kasutatud vastuvõetavuse hindamise katset ehk hinnangukatset. Katses osalejatele esitati paber kandjal stiimul – nimekiri, mis

koosnes 30 sünesteetilise metafoorist – ja katseisikute ülesandeks oli viiepallisel Likert-tüüpi skaalal hinnata, kui vastuvõetav iga metafoor nende meelest on. Hinne „1“ tähendas, et metafoor on täiesti vastuvõetamatu, ja „5“, et metafoor on täielikult vastuvõetav. Katseandmeid analüüsid võrreldakse osalejate keskmisi hinnanguid metafooride vastuvõetavuse kohta. Kuna pole selge, kas viieastmelisel skaalal antud hinnangut võib pidada arvuliseks tunnuseks või mitte, on kindluse mõttes võetud keskmiseks suuruseks mediaan. Mediaaniks nimetatakse skaalal asuvat punkti, millest väiksemate väärtuste osa on 1/2 ehk mis „jagab kogumi vaadeldava tunnuse poolest kaheks võrdsagedaseks grupiks“ (Tooding 2007: 46).

Hinnangukatse hea külg on andmete täpsus – katseandmeteks on detailed mõõtmistulemused, mis annavad üksikasjalikku teavet selle kohta, kui kõrgeks osalejad stiimuli vastuvõetavust peavad. Samas on hindamine siiski teatud määral kunstlik mõõtmine ega pruugi tegelikkust täieliku täpsusega peegeldada. Lisaks võib mõnel osalejal olla kalduvus kasutada hinnangut andes ainult skaala äärmisi või keskmisi väärtusi, mis vähendab omakorda seost katsetulemuste ja tegeliku keelekasutuse vahel. (Carlson, Hill 2006: 253, 257)

Eeltoodu tõttu peab hinnangukatset tehes arvestama sellega, et katseandmed ei pruugi tegelikkusega täielikult kattuda ehk see, kui osaleja hindab mõne sünesteetilise metafoori vastuvõetavaks, ei tähenda veel, et ta vastavat metafoori keeles kasutaks. Samuti on autori bakalaureusetöö (Kaasik 2015) näidanud, et mõnikord saavad üsna ebataavalised metafoorid üpris kõrgeid vastuvõetavushinnanguid. Hinnangukatse kasuks on otsustatud aga sellepärast, et tulemusteks on detailed väärtused, mis annavad tunduvalt rohkem teavet kui näiteks jah-ei vastused. Valiku tegemisel sai määravaks ka asjaolu, et katset ei ole kuigi keeruline korraldada ja saadud andmete töötlemine võtab võrdlemisi vähe aega. Suhteline lihtsus lubas katsesse kaasata suure hulga osalejaid, et tulemused peegeldaksid võimalikult paljude keele kõnelejate hinnangut erinevate sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuse suhtes.

Sünesteetilised metafoorid, mida osalejad hindama pidid, olid kokku pandud omadus- ja nimisõnadest, mis iseloomustasid Williamsi skeemil (Williams 1976: 463) kujutatud

tajuvaldkondi. Kokku oli katses esindatud kuus tajuvaldkonda: kompimine, maitse, lõhn, mõõde, heli ja värv. Seega oli teoreetiliselt võimalike ülekandeliikide arv 30, niimoodi, et üks ja sama tajuvaldkond esineks koos teiste tajuvaldkondadega kord täiendi ja kord põhisonana. Nimekiri katses kasutatud sõnadest vastavalt tajuvaldkonnale on esitatud lisa 1.

Katse planeerimisel otsustati, et iga tajuvaldkonda esindab neli omadussõna ja üks nimisõna. Seega oli kõigi võimalike sünesteetiliste metafooride arv katses 120 ($30 * 4 * 1$). Kuna võimalikke sünesteetilisi metafoore oli nii palju, oli mõeldamatu, et üks ja sama isik hindaks kõiki metafoore, ning seetõttu koostati neli erinevat katsevarianti. Katsed pandi kokku nii, et iga katseisik saaks ühe korra hinnata iga ülekandeliiki, seega oli metafooride arv ühes katsevariandis 30. Katsevariantide komplekteerimisel püüti arvestada sellega, et üks ja sama omadussõna ei korduks ühe ja sama katseisiku jaoks rohkem kui kaks korda. Stiimul oli esitatud pool-juhustatud järjekorras, arvestades sellega, et üht ja sama tajuvaldkonda kirjeldavad nimisõnad ei järgneks vahetult üksteisele. Samuti püüti vältida sama tajuvaldkonda kirjeldavate omadussõnade vahetut järgnevust, aga kuna iga tajuvaldkonda iseloomustas neli erinevat omadussõna, ei jälgitud nende paiknemist katsestiimulis nii rangelt. Sünesteetiliste metafooride hinnangulehed on ära toodud lisa 2.

Katses kasutatavad omadussõnad on valitud Eesti kirjakeele sagedussõnastikust (Kaalep, Muischnek 2002). Kuna töös keskendutakse sünesteetilise ülekande liikidele ja sellele, kuidas katseisiku vastuvõetavushinnang sõltub tema vanusest, pidi võimalus, et üksikmetafoor jäetakse kõrvale lihtsalt ebatavaliste sõnade pärast, olema minimaalne. Werningi jt uurimuse (2006) põhjal mõjutab metafoori vastuvõetavust väga palju täiendi sagedus ning seetõttu on sagedussõnastikust iga tajuvaldkonna kohta valitud neli võimalikult sagedast omadussõna (vt täpsemalt lisa 1), mis vastavat valdkonda kirjeldavad. Ainus katses kasutatud omadussõna, mis ei ole sagedussõnastikust võetud, on *aromaatne*, mis on tuletatud nimisõnast *aroom*. Põhjuseks oli lõhnataju kirjeldavate omadussõnade vähesus sagedussõnastikus.

Tähelepanu on pööratud ka sellele, kas sõnade puhul on tegu skalaarse või

kvaliteedimõistega. Peterseni jt (2008) järgi on skalaarsed mõisted kvaliteedimõistetest täienditena palju vastuvõetavamad, sõltumata kasutussagedusest. Seega on käesoleva uurimistöö katsesse valitud täienditeks ainult skalaarsed mõisted, et vähendada võimalikult suurel määral kõigi teiste näitajate mõju peale katseisiku vanuse ja sünesteetilise ülekande suuna.

Täiendeid valides on kõrvale jäetud sõnad, mida kasutatakse mitme tajuala iseloomustamiseks ja mille puhul võib jääda ebaselgeks, missugune oli sõna esialgne kasutusvaldkond (näiteks võib sõnaga *kirbe* iseloomustada nii lõhna kui ka maitset). Samuti ei ole kasutatud sõnu, millel on peale kindlat tajuala iseloomustava tähenduse veel mõni teine tähendus, mis võib hakata metafoori vastuvõetavust mõjutama (näiteks tähendab sõna *must* peale värvi ka räpast). Kuna uurimistöö autori bakalaureusetööst selgus, et sünesteetilise metafoori alliteratsioon mõjutab vastuvõetavust väga vähe (Kaasik 2015: 35), ei pööratud stiimulit kokku pannes sellele tähelepanu.

Katses esinevate sünesteetiliste metafooride põhisõnadena kasutati vastavaid tajualasid iseloomustavaid nimisõnu, mis olid enamjaolt tüvisõnad: kompimistaju esindas sõna *puudutus*, maitsetaju sõna *maitse*, lõhnataju sõna *lõhn*, mõõtmetaju sõna *suurus*, helitaju sõna *hää* ja värvitaju sõna *värv*. Erinevalt uurimistöö autori bakalaureusetööst ei valitud põhisõnadeks vastavaid tajuveldkondi iseloomustavatest omadussõnadest tuletatud nimisõnu. Selline otsus toetub Peterseni jt artiklile (2008), milles on mõista antud, et omadussõnadest tuletatud nimisõnad võivad mõjutada katsetulemusi. Sünesteetilise metafoori põhisõna morfoloogilist vormi ei ole küll mainitud näitajate hulgas, mis avaldavad mõju metafoori vastuvõetavusele (Werning jt 2006: 2369, 2370), aga tüvisõnaline nimisõna ja omadussõnatuletis on oma tähenduselt erinevad: esimene tähistab *atribuuti* ning teine vastava atribuudi *väärtust* (Petersen jt 2008: 7). Näiteks on *maitse* mõiste, mida omadussõna abil kirjeldatakse, kuid sõnas *magusus* peitub juba iseenesest kirjeldus. Ainus omadussõnast tuletatud põhisõna katsestiimulis on *suurus*, kuna mõõtmetaju iseloomustamiseks ei leidunud sobivat tüvisõna. Samuti on tuletatud sõna *puudutus*, aga selle tuletusaluseks on tegusõna, mitte omadussõna, ning see kuulub küll kompimismeele tajualasse, kuid ei kirjelda kompimisaistingut.

3.2. Katseisikud

Katseisikuteks olid valitud Rakvere Gümnaasiumi 6., 9. ja 12. klassi õpilased. Kooli valiku määras asjaolu, et uurimistöö autor ise on Rakvere Gümnaasiumi vilistlane. Kuna suur osa katseisikuid olid alaealised, on magistritöö koostööstatud Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komiteega (eetikakomitee koostööstatus on ära toodud lisa 3). Kõik 6., 9. ja 12. klassi õpilased said veidi rohkem kui nädal enne hinnangukatse korraldamist õpilase informeerimise ja teadliku nõusoleku vormi (lisa 4) ning alla 18 aasta vanustele õpilastele jagati ka lapsevanema või seadusliku esindaja informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm (lisa 5).

Vahetult enne katset anti kõigile õpilastele, kes osaleda soovisid, katsejuhend (lisa 6). Peale selle oli osalejatel võimalik katse jooksul uurimistöö autorile täpsustavaid küsimusi esitada. Katse toimus Rakvere Gümnaasiumi ruumides, õppetöö ajast, ja kestis enamasti 10–15 minutit. Peale selle küsiti õpilastelt nende sugu, vanust ja emakeelt.

Katses osales 143 õpilast. Tulemuste analüüsist jäeti välja üheksa õpilase vastused, sest metafooride hinnangulehed olid poolikult täidetud. Samuti jäi välja kaheksa katseisikut, kelle emakeel ei olnud eesti keel, kuna katseandmeid analüüsides selgus, et nende tulemused hälbisid üsna palju üldisest keskmisest. Magistritöös uuritakse sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust eesti keeles ja teist emakeelt kõnelevate õpilaste vastused oleksid üldisi tulemusi liiga palju mõjutanud. Allesjäänud 126 õpilasest oli 38 õpilast 6. klassist, 57 õpilast 9. klassist ja 31 õpilast 12. klassist. 6. klassi õpilaste keskmine vanus oli 12 aastat, 9. klassi õpilaste keskmine vanus 16 aastat ja 12. klassi õpilaste keskmine vanus 18 aastat. Katseisikute hulgas oli 69 tüdrukut ja 57 poissi (vaata täpsemalt tabelist 1).

Tabel 1. **Katseisikute sugu klasside kaupa.**

Sugu	6. klass	9. klass	12. klass	Kokku
poiss	17	29	11	57
tüdruk	21	28	20	69
Kokku	38	57	31	126

3.3. Katsetulemused

Hinnangukatse tulemused olid kolmes vanuserühmas võrdlemisi sarnased. Vastuvõetavushinnangute mediaan, üldistatuna üle kõigi vanuserühmade ja metafooriliikide, oli 3. Nii poiste kui ka tüdrukute vastuvõetavushinnangute üldine mediaan oli samuti 3, seega ei tohiks sugu katseandmete põhjal metafooride vastuvõetavust mõjutada. Katseisikute lõikes kõikusid vastuvõetavushinnangute üldised mediaanid kõigis vanuserühmades hindest 1 hindeni 4, aga enamiku õpilaste vastuvõetavushinnangute mediaan jäi hindedkaala keskosasse.

Järgnevates alapeatükkides on kõigepealt esitatud kolme vanuserühma tulemused eraldi iga vanuserühma kaupa. Välja on toodud vastavused Williamsi (Williams 1976: 463) skeemile ja erinevused skeemist. Seejärel on võrreldud kõigi kolme vanuserühma tulemusi, kust selgub, et kuigi erinevused vanuserühmade vahel ei ole suured, hindavad vanemad õpilased sünesteetilisi metafoore veidi rangemalt kui nooremad.

3.3.1. 6. klassi tulemused

6. klassi õpilaste katseandmetest selgus, et tulemused vastasid üsna suurel määral, aga mitte täiesti, Williamsi skeemile (Williams 1976: 463) sünesteetilise ülekande liikide kohta. Enamasti hinnati vastuvõetavamaks neid metafoore, mis järgisid skeemil kujutatud ülekandeliike. Williamsi skeemi põhjal moodustatud metafooride vastuvõetavushinnangute mediaan oli 4, aga nii neile metafooridele, mis olid moodustatud tagurpidi ülekande alusel, kui ka neile, millele vastavat ülekandeliiki

skeemil ei olnud, anti vastuvõetavushinnanguks 2.

Kõige kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid (mediaan 4) said metafoorid, mille täienditeks olid sõnad *terav*, *magus* ja *pehme*. Need kirjeldavad tajuvaldkondi *kompimine* ja *maitse*, mis on Williamsi skeemi järgi enamasti allikvaldkonnad. Eelistatim sihtvaldkond nii selgelt esile ei tõusnud, aga teistest keskmiselt madalamaid vastuvõetavushinnanguid (mediaan 2) said metafoorid, mille sihtvaldkonnaks oli *mõõde*. Tulemus vastab Williamsi skeemile, mille põhjal on mõõde kasutusel eelkõige allikvaldkonnana.

Üldistatuna üle kõigi 6. klassi katseisikute ja kõigi ülekanделиikide vastuvõetavushinnangute oli sünesteetiliste metafooride hinnangu mediaaniks 3. Enamik Williamsi skeemil kujutatud sünesteetilise ülekannde liike olid saanud kõrgema vastuvõetavushinnangu. Ülekanделиigid, mis olid Williamsi skeemil olemas, aga mille vastuvõetavust hinnati mediaaniga võrdseks, olid *kompimine*→*heli*, *maitse*→*heli* ja *mõõde*→*värv*. Ülekanделиik, mis esines skeemil, aga millele anti vastuvõetavushinnanguks 2, oli *heli*→*värv*.

Katses oli ka ülekandeliike, mis ei ole Williamsi skeemi järgi vastuvõetavad, aga mille vastuvõetavust hinnati üldise mediaaniga sama kõrgeks või kõrgemaks. Eriti kõrge vastuvõetavushinnangu (4) said ülekanделиik *värv*→*maitse*, mida Williamsi skeemil üldse ei esine, ja *lõhn*→*maitse*, mis on tagurpidi ülekanne.

Osalejate sugu vastuvõetavushinnangut ei mõjutanud. Nii poiste kui ka tüdrukute hinnangute mediaan oli 3.

Vastuvõetavushinnangute mediaan 6. klassi katseisikute lõikes kõikus üsna suurel määral. 5,3% õpilaste (2 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan oli 1 ja 13,2% õpilaste (5 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan 4. Kõige rohkemate õpilaste – 44,7% (17 katseisikut) – vastuvõetavushinnangute mediaan oli 3.

3.3.2. 9. klassi tulemused

9. klassiga tehtud katsete tulemused vastasid üsna täpselt Williamsi skeemile (Williams 1976: 463). Suures osas hinnati vastuvõetavaks neid metafoore, mida moodustatakse skeemil kujutatud ülekandeliikide järgi. Metafoorid, mis esindasid Williamsi skeemil olevaid ülekandeliike, said vastuvõetavushinnanguks 4, tagurpidi ülekandeliikide ja skeemilt puudevate ülekandeliikide järgi moodustatud metafooridele anti vastuvõetavushinnanguks 2.

Kõige kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid (mediaan 5) said metafoorid täiendiga *terav*. Samuti hinnati üsna vastuvõetavaks (mediaan 4) metafoore täienditega *pehme*, *magus* ja *külm*. Need esindavad tajuvaldkondi *kompimine* ja *maitse*, mis on ka Williamsi skeemi järgi peamiselt allikvaldkonnad. Kõige vastuvõetavam sihtvaldkond ei tulnud katsest kuigi selgelt välja, aga teistest tunduvalt madalamaid vastuvõetavushinnanguid (mediaan 1) said metafoorid, mille sihtvaldkond oli *mõõde*. Tulemus vastab Williamsi skeemile ja kinnitab, et mõõde on keeles kasutusel eelkõige allikvaldkonnana.

Üldistatuna üle kõigi 9. klassi katseisikute ja kõigi ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute oli sünesteetiliste metafooride hinnangu mediaaniks 2. Peaaegu kõik Williamsi skeemil kujutatud sünesteetilise ülekande liigid olid saanud kõrgema vastuvõetavushinnangu. Ülekandeliik, mis oli Williamsi skeemil olemas, aga ei saanud kõrgemat vastuvõetavushinnangut, oli *mõõde*→*värv* (vastuvõetavushinnang 2). Sünesteetilise ülekande liikidest, mis ei ole Williamsi skeemi järgi vastuvõetavad, said üldisest mediaanist kõrgemaid hinnanguid ülekandeliigid *heli*→*kompimine*, *lõhn*→*maitse* ja *värv*→*kompimine* (vastuvõetavushinnang 3), mis on tagurpidi ülekanded, ning *lõhn*→*värv*, *mõõde*→*maitse* ja *värv*→*maitse* (vastuvõetavushinnang 3, vt ka tabel 4), mida skeemil ei esine.

Lisaks sünesteetilise ülekande liigile mõjutas vastuvõetavushinnangut ka osalejate sugu. Poiste hinnangute mediaan oli 2 ja tüdrukute hinnangute mediaan 3.

Vastuvõetavushinnangute mediaan katseisikute lõikes kõikus tugevalt. 12,3% õpilaste (7 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan oli 1 ja 14,0% õpilaste (8 katseisikut)

vastuvõetavushinnangute mediaan 4. Kõige rohkemate õpilaste – 31,6% (18 katseisikut) – vastuvõetavushinnangute mediaan oli 2.

3.3.3. 12. klassi tulemused

Katseandmete põhjal vastavad 12. klassi tulemused võrdlemisi palju, kuigi mitte täiesti, Williamsi skeemile (Williams 1976: 463). Peamiselt hinnati vastuvõetavamaks neid metafoore, mis esindasid skeemil kujutatud ülekandeliike. Metafooridele, mis olid moodustatud Williamsi skeemil olevate ülekandeliikide järgi, anti vastuvõetavushinnanguks 3 ja metafooridele, mis olid moodustatud tagurpidi või skeemilt puuduvate ülekandeliikide järgi, anti vastuvõetavushinnanguks 2.

Kõige vastuvõetavamaks hinnati metafoore, mille täienditeks olid sõnad *pehme* ja *terav* (vastuvõetavushinnangu mediaan 4). Mõlemad esindavad tajuvaldkonda *kompimine*, mis on Williamsi skeemi järgi kasutusel peamiselt allikvaldkonnana. Eelistatuimad sihtvaldkonnad olid *hääl*, *maitse* ja *värv* (mediaan 3), millest *hääl* ja *värv* on Williamsi skeemi järgi ühed peamised sihtvaldkonnad, aga *maitset* kasutatakse pigem allikvaldkonnana.

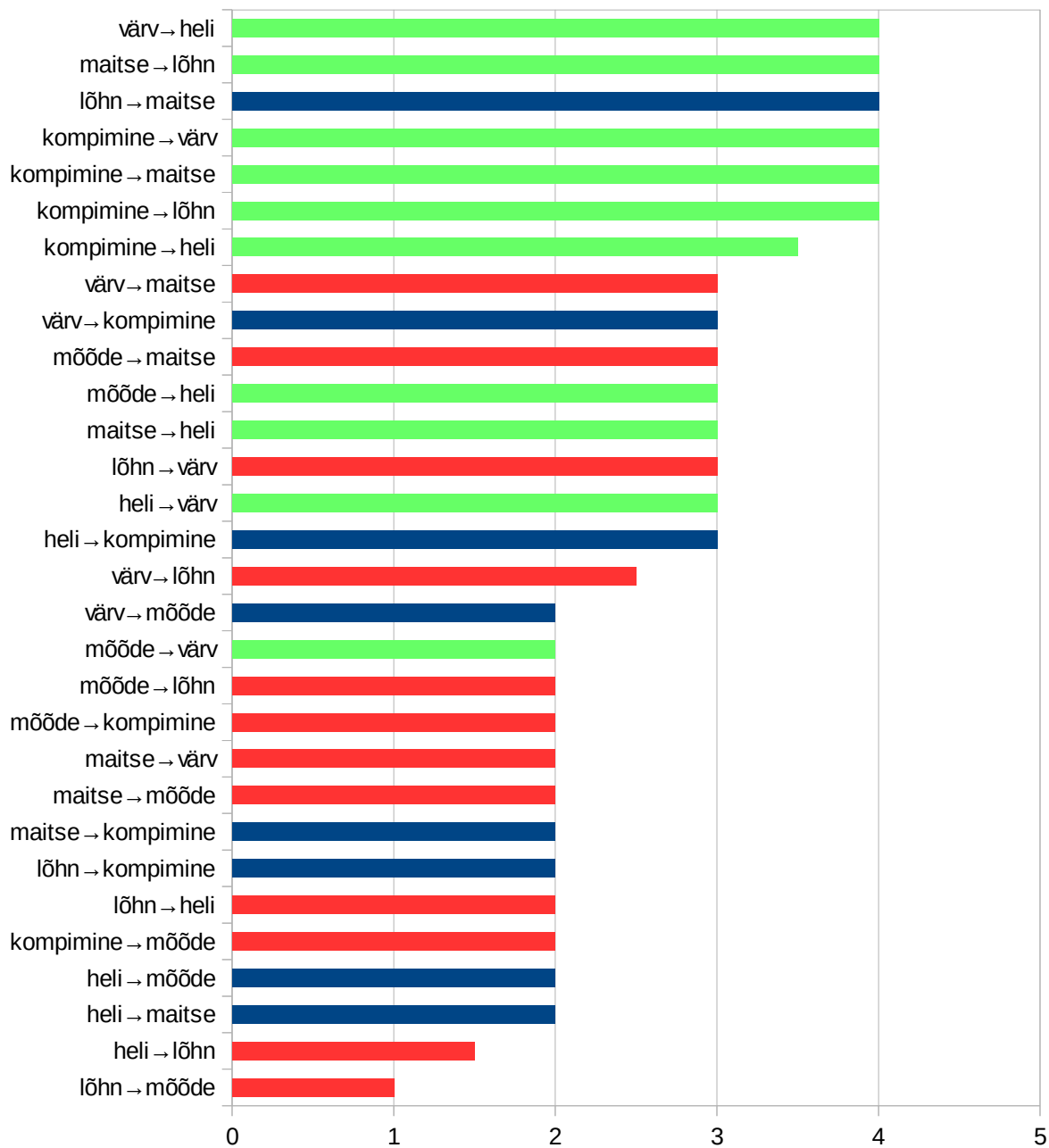
Üldistatuna üle kõigi 12. klassi katseisikute ja kõigi ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute oli sünesteetiliste metafooride hinnangu mediaaniks 2. Enamik Williamsi skeemi kujutatud sünesteetilise ülekande liike olid saanud kõrgema vastuvõetavushinnangu. Ülekandeliik, mis on Williamsi skeemi järgi vastuvõetav, aga millele anti vastuvõetavushinnanguks 2, oli mõõde→värv. Tagurpidi ülekandeliikidest said üldisest mediaanist kõrgema vastuvõetavushinnangu lõhn→maitse (mediaan 4) ja värv→kompimine (mediaan 3) ning skeemilt puuduvatest sünesteetilise ülekande liikidest hinnati mediaanist vastuvõetavamaks ülekandeliigid lõhn→värv (mediaan 3) ja mõõde→maitse (mediaan 3).

Metafooride vastuvõetavushinnang erines osalejate soo lõikes. Tüdrukute hinnangute mediaan oli 2 ja poiste hinnangute mediaan 3. Kuna 12. klassis oli tüdrukeid aga peaaegu poole rohkem kui poisse, ei pruugi tulemused olla asjakohased.

Vastuvõetavushinnangute mediaan katseisiku lõikes kõikus tugevalt. 6,5% õpilaste (2 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan oli 1 ja 9,7% õpilaste (3 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan 4. 45,7% õpilaste (14 katseisikut) vastuvõetavushinnangute mediaan oli 2.

3.3.4. Kolme vanuserühma võrdlus

Kõigi klasside hinnangukatse tulemused üldistatuna üle kolme vanuserühma on välja toodud joonisel 2. Ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute mediaanid on antud arvuliste väärtustega. Tulpade värv märgib seda, kas ülekandeliik esineb Williamsi skeemil (Williams 1976: 463). Roheline värv tähistab skeemil olevaid sünesteetilise ülekande liike ja kahekordset ülekannet. Tumesinist värvi tulbad näitavad tagurpidi ülekandeliike ja punast värvi tulbad ülekandeliike, mida skeemil ei leidu.

Joonis 2. Hinnangukatse vastuvõetavushinnangute mediaanid sünesteetilise ülekande liikide kaupa. (Joonisel tähistavad värvid järgmist: roheline – ülekandeliik esineb Williamsi skeemil, tumesinine – ülekandeliik on vastupidine Williamsi skeemil esitatule, punane – ülekandeliik ei esine Williamsi skeemil.)

Tulemused, üldistatuna üle kõigi vanuserühmade, vastavad üsna suurel määral Williamsi skeemile. Tabelis 2 on välja toodud metafooride vastuvõetavushinnangute mediaanid selle järgi, kas need esinevad Williamsi skeemil. Tabelist on näha, et valdavalt on saanud kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid need metafoorid, mis on moodustatud skeemil olevate ülekandeliikide järgi. Neile metafooridele, mis esindavad Williamsi skeemil kujutatud ülekandeliike, on antud üldiseks vastuvõetavushinnanguks 4. Tagurpidi ülekandeliikide ja skeemilt puuduvate ülekandeliikide järgi moodustatud metafoorid on saanud üldiseks vastuvõetavushinnanguks 2. Üldised katsetulemused vastavad täielikult 6. ja 9. klassi omadele, ainult 12. klass on hinnanud madalamalt neid metafoore, mis on kokku pandud Williamsi skeemil olevate ülekandeliikide põhjal (tabel 2). 6., 9. ja 12. klassi tulemusi võrreldes võib märgata, et eri klasside vastused ei erine üksteisest väga palju. Igas vanuserühmas on kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid saanud pigem need sünesteetilise ülekande liigid, mis on olemas Williamsi skeemil.

Tabel 2. Metafooride vastuvõetavushinnangute mediaanid Williamsi skeemil esinemise järgi.

Ülekandeliik	6. klass	9. klass	12. klass	Üldine
on skeemil	4	4	3	4
ei ole skeemil	2	2	2	2
tagurpidi	2	2	2	2

Kõigi metafooride vastuvõetavushinnangute üldine mediaan on 3. Tabelis 3 on esitatud Williamsi skeemil olevad sünesteetilise ülekande liigid ja sealt võib näha, et Williamsi skeemil olevatest sünesteetilise ülekande liikidest sai sellest madalama hinnangu (mediaan 2) ülekandeliik mõõde→värv.

Tabel 3. Williamsi skeemil olevate ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute mediaanid klasside lõikes.

Ülekandeliik	6. klass	9. klass	12. klass	Üldine
heli→värv	2	3	3	3
kompimine→heli	3	4	4	3,5
kompimine→lõhn	4	4	3	4
kompimine→maitse	4	5	4	4
kompimine→värv	4	5	4	4
maitse→heli	3	3	3	3
maitse→lõhn	4,5	4	4	4
mõõde→heli	4	4	3	3
mõõde→värv	3	2	2	2
värv→heli	4	4	4	4

Tabelis 4 on esitatud tagurpidi ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute mediaanid klasside lõikes. Sealt võib näha, et sünesteetilise ülekande liikidest, mida skeemil ei leidu, hinnati kõige kõrgemalt ülekandeliiki lõhn→maitse, mis on tagurpidi ülekanne (vastuvõetavushinnang 4).

Tabel 4. Tagurpidi ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute mediaanid klasside lõikes.

Ülekandeliik	6. klass	9. klass	12. klass	Üldine
heli→kompimine	2,5	3	2	3
heli→maitse	2	2	2	2
heli→mõõde	2	2	2	2
lõhn→kompimine	2,5	2	2	2
lõhn→maitse	4	3	4	4
maitse→kompimine	2	2	2	2
värv→kompimine	3	3	3	3
värv→mõõde	2	1	2	2

Tagurpidi ülekande liik lõhn→maitse võis saada nii kõrge vastuvõetavushinnangu sellepärast, et inimene kogeb nii lõhna- kui ka maitseaistinguid vahetult. Harilikult

kaldume kaugemal olevat kirjeldama selle abil, mis on kogemuslikult ligipääsetavam – näiteks iseloomustatakse nägemis- ja kuulmisvaldkonda kuuluvaid mõisteid kompimis- või maitsmisalast pärit sõnadega –, kuid nii lõhna- kui ka maitseaistingut tajub inimene otse, tegu on vahetu kehalise kogemusega (Shen, Cohen 1998: 10). Selle teooria alusel on loomulik, kui need kaks tajuala võivad üksteise suhtes ühtviisi hästi toimida nii allik- kui ka sihtvaldkondadena.

Tabelis 5, kus on ära toodud Williamsi skeemilt puuduvate ülekanделиikide vastuvõetavushinnangud, võib märgata, et vastuvõetavushinnangu 3 said ülekanделиigid värv→maitse, mõõde→maitse ja lõhn→värv, mida skeemil ei esine. Sama kõrge hinnangu said ka tagurpidi ülekannde liigid värv→kompimine ja heli→kompimine (tabel 4).

Tabel 5. Williamsi skeemilt puuduvate ülekanделиikide vastuvõetavushinnangute mediaanid klasside lõikes.

Ülekanделиik	6. klass	9. klass	12. klass	Üldine
heli→lõhn	2	1	1	1,5
kompimine→mõõde	2	1	2	2
lõhn→heli	2	2	1	2
lõhn→mõõde	2	1	1	1
lõhn→värv	3	3	3	3
maitse→mõõde	2	1	1	2
maitse→värv	2	2	2	2
mõõde→kompimine	2	2	2	2
mõõde→lõhn	3	2	1	2
mõõde→maitse	3	3	3	3
värv→lõhn	3	2	2	2,5
värv→maitse	4	3	3	3

Katsetulemusi vaadates tundub, et tagurpidi ülekanne soodustab veidi metafoori vastuvõetavust, aga mitte eriti palju. Teataval määral on tagurpidi ülekannde liike hinnatud kõrgemalt kui neid sünesteetilise ülekannde liike, mis Williamsi skeemi järgi

vastuvõetavad ei ole, aga valdavalt ei ole tagurpidi ülekande liigid saanud kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid, võrreldes nende ülekandeliikidega, mis skeemil ei esine (tabel 2, 4 ja 5). Seega vastavad tulemused suures osas mõistemetafooride ühesuunalisuse printsiibile (Lakoff, Johnson 2011: 143–144).

Kõige leebemalt on metafoore hinnanud 6. klass: mitte ühegi ülekandeliigi vastuvõetavushinnangu mediaan ei ole väiksem kui 2 ja võrdlemisi kõrgeid hinnanguid on saanud ka osa ülekandeliike, mis ei peaks Williamsi skeemi järgi vastuvõetavad olema. Kuigi kõigi klasside vastuvõetavushinnangute mediaan nende ülekandeliikide kohta, mida skeemil ei esine, on 2, võib vastuvõetavushinnanguid ülekandeliikide lõikes vaadeldes märgata, et 6. klass kipub andma skeemilt puuduvatele ülekandeliikidele teistest klassidest kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid. Näiteks on tagurpidi ülekandeliigi lõhn→kompimine vastuvõetavushinnangu mediaan 6. klassis 2,5 ning 9. ja 12. klassis 2. Skeemilt puuduvatest sünesteetilise ülekande liikidest on 6. klass andnud ülekandeliikidele heli→lõhn, lõhn→mõõde ja maitse→mõõde vastuvõetavushinnanguks 2, samas kui 9. ja 12. klassi vastuvõetavushinnangute mediaan samade ülekandeliikide kohta on 3. Ülekandeliik mõõde→lõhn on saanud 6. klassilt vastuvõetavushinnanguks 3, 9. klassilt 2 ja 12. klassilt 1. Ülekandeliigi värv→lõhn vastuvõetavushinnangu mediaan on 6. klassis 3 ja teistes klassides 2 ning ülekandeliigi värv→maitse vastuvõetavushinnangute mediaan 6. klassis 4 ja teistes klassides 3. Seega võib kolme klassi tulemuste põhjal teha järelduse, et vanuse kasvades hakkavad teismelised hindama sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust veidi rangemalt.

Tulemustest on näha ka, et üksikutele ülekandeliikidele anti eri vanuserühmades tihti sarnaseid hinnanguid. Paaegu kõik Williamsi skeemil olemasolevatest ülekandeliikidest said igas katses üldisest mediaanist kõrgemaid või sama kõrgeid vastuvõetavushinnanguid. Ainsad skeemil kujutatud sünesteetilise ülekande liigid, mida ei hinnatud igas katses mediaaniga vähemalt sama vastuvõetavaks, olid heli→värv (6. klass; vastuvõetavushinnang 2) ja mõõde→värv (9. ja 12. klass; vastuvõetavushinnang 2). Ülekandeliikidest, mida skeemil ei esinenud, said igas katses üldisest mediaanist

kõrgemaid või sellega sama kõrgeid vastuvõetavushinnanguid ülekandeliigid lõhn→värv (vastuvõetavushinnang 3), mõõde→maitse (vastuvõetavushinnang 3) ja värv→maitse (vastuvõetavushinnang 6. klassis 4; 9. ja 12. klassis 3) ning tagurpidi ülekande liigid lõhn→maitse (vastuvõetavushinnang 6. ja 12. klassis 4; 9. klassis 3) ja värv→kompimine (vastuvõetavushinnang 3).

Vanuse lõikes võis pisut märgata poiste ja tüdrukute hinnangute kõikumist. 6. klassis oli nii tüdrukute kui ka poiste keskmine vastuvõetavushinnang 3. 9. klassis oli tüdrukute keskmine vastuvõetavushinnang endiselt 3, aga poiste hinnang 2 ning 12. klassis andsid tüdrukud sünesteetilistele metafooridele keskmiselt hindeks 2 ja poisid 3. Kuna tulemustest ei selgu, nagu oleksid ühest soost õpilased andnud sünesteetilistele metafooridele läbivalt kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid kui teisest soost õpilased, võib katseandmete põhjal järeldada, et osaleja sugu ei mõjuta seda, kui vastuvõetavaks ta sünesteetilisi metafoore peab.

Tabelis 6, kus on välja toodud katseisikute vastuvõetavushinnangute mediaanid protsentuaalselt, on näha, et vastuvõetavushinnangute mediaanid kõikusid katseisiku lõikes väga suurel määral. Igas vanuserühmas oli nii neid õpilasi, kelle vastuvõetavushinnangute mediaan oli 1, kui ka neid, kelle vastuvõetavushinnangute mediaan oli 4. Üldiselt jäid katseisikute hinnangute mediaanid hindedkaala keskpaika, kaldudes 6. klassis tugevalt hinnangu 3 poole ja 12. klassis hinnangu 2 poole. 9. klassis oli küll 31,6% õpilaste vastuvõetavushinnangu mediaaniks 2, aga peaaegu sama paljude õpilaste – 28,1% – vastuvõetavushinnangu mediaan oli 3, seega jäi 9. klass selle näitaja poolest 6. ja 12. klassi vahele. Kuigi 6. klass hindas metafoore valdavalt kõige leebemalt, oli 9. klassis rohkem neid õpilasi, kelle hinnangu mediaaniks oli 4. 9. klassis oli õpilasi, kelle vastuvõetavushinnangu mediaan oli 1, küll kolme klassi kohta kõige rohkem – isegi rohkem kui 12. klassis –, aga samas jäi 12. klassi puhul enamate õpilaste vastuvõetavushinnangu mediaan hindedkaala alumisse osasse. Seega kinnitavad tulemused, et vanemad katseisikud hindavad sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust rangemalt kui nooremad katseisikud.

Tabel 6. Katseisikute vastuvõetavushinnangute mediaanid protsentuaalselt.

Hinnang	6. klass	9. klass	12. klass	Üldine
1	5,3%	12,3%	6,5%	8,70%
1,5	10,5%	3,5%	6,5%	6,30%
2	18,4%	31,6%	45,1%	31,00%
2,5	2,6%	7,0%	6,4%	5,60%
3	44,7%	28,1%	22,6%	31,70%
3,5	5,3%	3,5%	3,2%	4,00%
4	13,2%	14,0%	9,7%	12,70%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tulemustest selgub, et kuigi vastuvõetavushinnangud kõikusid katseisiku löikes väga palju, hindasid nooremad õpilased sünesteetilisi metafoore üldiselt leebemalt kui vanemad. Williamsi skeemilt puuduvate ülekanaliikide ja tagurpidi ülekanaliikide mediaan oli kõige kolme klassi puhul sama. See võib tähendada, et juba varases teismeeas, kui metafooride mõistmise oskus on piisavalt arenenud, on keelekasutajal välja kujunenud oskus eristada keelde sobivaid ja sobimatuid metafoore. Ülekanaliike, mis Williamsi skeemil olemas olid, hindasid 12. klassi õpilased aga madalamalt, lubades seega järeldada, et mida vanem on katseisik, seda vähem vastuvõetavaks peab ta neid metafoore, mis on moodustatud Williamsi järgi vastuvõetavate ülekanaliikide alusel.

KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös on uuritud sünesteetilisi metafoore. Need on omadussõnalisest täiendist ja nimisõnalisest põhisõnast koosnevad ühendid, mille puhul kuulub täiend ühte tajuvaldkonda ja põhisõna teise tajuvaldkonda. Sünesteetilised metafoorid on tihedalt seotud neuroloogilise sünesteesiaga – nähtusega, mille puhul tekitab ühe meeleeelundi aisting kujundeid või tundeid teistes meeleeelundites. Näiteks võib helide kuulmine tekitada sünesteedis värviaistingut.

Sünesteetilised metafoorid on oma olemuselt tavametafooridest üsna erinevad. Kui tavaline metafoor tekib allik- ja sihtvaldkonna sarnasusest ning on oma olemuselt lihtsalt võrdlus, millest on sõna *nagu* ära võetud (Levinson 1983, viidatud Day 1996: 2 järgi), siis sünesteetilise metafoori allik- ja sihtvaldkond ei ole omavahel tähenduslikult seotud. Seetõttu ei saa sünesteetilisi metafoore uurida võrdlusteooria abil, vaid neid tuleks vaadelda pigem Lakoffi ja Johnsoni (2011) kontseptuaalse metafooriteooria põhjal.

Siinses töös on uuritud sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust eesti keeles. Täpsemalt on soovitud teada, kas ja kui palju mõjutab sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust katseisiku vanus. Kui varasematest uurimustest võib leida, et sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses on oluline osa näiteks sünesteetilise ülekande liigil (Williams 1976: 463), täiendi sagedusel (Werning jt 2006: 2369) ja sellel, kas täiend on skalaarne või kvaliteedimõiste (Petersen jt 2008), siis pole teada, et katseisiku vanust oleks kunagi käsitletud kui sünesteetilise metafoori vastuvõetavust mõjutavat näitajat. Seetõttu on käesolev töö oma valdkonnas uudne. Vastust on püütud leida küsimustele, kas katseisiku vanus mõjutab sünesteetilise metafoori vastuvõetavust ja milliseid suundumusi võib märgata eri vanuserühmade hinnangutes. Töös on kasutatud vastuvõetavuse hindamise katset ning katseisikuteks olid Rakvere Gümnaasiumi 6., 9. ja 12. klassi õpilased. Kuna Werningi jt (2006) põhjal sõltub metafoori moodustamise tõenäosus suurel määral täiendi sagedusest, on katses kasutatavad omadussõnad võetud Eesti Kirjakeele sagedussõnastikust (2002). Selleks, et

vältida olukorda, mille puhul jääb metafoor moodustamata ainult ebatavalise täiendi tõttu, on iga tajuala kohta püütud leida neli kõige sagedasemat sõna. Peterseni jt (2008) järgi mõjutab metafoori vastuvõetavust oluliselt ka see, kas täiend on skalaarne või kvaliteedimõiste – skalaarse täiendiga metafoore peetakse vastuvõetavamateks –, seetõttu on kõik katses kasutatud täiendid skalaarsed mõisted. Põhisõnadeks on valitud nimisõnad, mis iseloomustavad vastavaid tajuvaldkondi ja on enamjaolt tüvisõnad. Ainus omadussõnast tuletatud nimisõna on mõõdet kirjeldav *suurus*, sest mõõdetmetaju kohta ei leidunud sobivat tüvisõna. Samal põhjusel on kompimistaju iseloomustatud verbituletisega *puudutus*.

Uuringu käigus selgus, et iga vanuserühma tulemused vastasid üsna suurel määral Williamsi skeemile sünesteetilise ülekande suuna kohta. Skeemil on kujutatud sünesteetilise ülekande liike, mis peaksid keeles kõige vastuvõetavamad olema, ja nii 6., 9. kui ka 12. klass hindasid enamasti vastuvõetavamaks neid metafoore, mis olid moodustatud skeemil olevate ülekandeliikide järgi. Samas hindasid vanemad õpilased metafoore rangemalt – kui 6. ja 9. klassi vastuvõetavushinnangute mediaan Williamsi skeemi põhjal moodustatud metafooride kohta oli 4, siis 12. klassi vastuvõetavushinnangute mediaan skeemile vastavate metafooride kohta oli 3. Nende ülekandeliikide järgi moodustatud metafoore, mida skeemil ei olnud, hindasid kõik klassid ühtemoodi – nii tagurpidi ülekandeliikide kui ka skeemilt täiesti puuduvate ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute mediaan oli 2. Üldiselt kippus 6. klass hindama metafoore leebemalt, näiteks ei olnud ühegi ülekandeliigi vastuvõetavushinnangu mediaaniks 1. Kuigi tagurpidi või skeemilt puuduvate ülekandeliikide vastuvõetavushinnangute üldine mediaan oli kõigil klassidel ühesugune, võib vastuvõetavushinnanguid ülekandeliikide järgi vaadeldes näha, et 6. klass on neid ülekandeliike, mida Williamsi skeemil ei ole, hinnanud sageli vastuvõetavamaks kui teised klassid. Seega võib järeldada, et kuigi vanus ei ole metafooride vastuvõetavuse hindamise juures väga oluline mõjutaja, mängib see siiski teatavat osa.

Sünesteetiliste metafooride vastuvõetavushinnangud kõikusid veidi, sõltuvalt soost. 6. klassis oli nii poiste kui ka tüdrukute vastuvõetavushinnangute mediaan 3, 9. klassis oli

tüdrukute vastuvõetavushinnangute mediaan 3 ja poiste oma 2 ning 12. klassis tüdrukute vastuvõetavushinnangute mediaan 2 ja poiste oma kolm. Kuna kummastki soost õpilased ei andnud metafooridele igas vanuserühmas läbivalt kõrgemaid vastuvõetavushinnanguid, võib tulemustest järeldada, et katseisiku sugu ei mõjuta sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust.

Vastuvõetavushinnangute mediaanid katseisiku lõikes kõikusid üsna suurel määral. Oli nii neid katseisikuid, kelle hinnangute mediaan oli 1, kui ka neid, kelle hinnangute mediaan oli 4, aga valdavalt jäid vastuvõetavushinnangute mediaanid katseisiku kohta hindeskaala keskosasse. Vanemad õpilased hindasid metafoore noorematest rangemalt.

Vastuvõetavuse hindamise katse puhul tuleb aga arvesse võtta asjaolu, et selle abil on võimalik kontrollida ainult üht osa keelekasutusest – seda, kuidas katseisikud hindavad sünesteetiliste metafooride sobivust keelde. Mõnele metafoorile antud kõrge hinnang ei tähenda veel, et katses osalejad vastavat metafoori moodustaksid ja realselt kasutaksid. Selleks, et saada mitmekülgsemat pilti eri vanuses keelekasutajate suhtumisest sünesteetilistesse metafooridesse, võiks edaspidi korraldada moodustuskatse, mille käigus pöörata tähelepanu sellele, milliseid sünesteetilisi metafoore katseisikud ise kokku panevad. Metafooride vastuvõetavusest aitaks täpsemat pilti saada ajalise verifitseerimise katse, kus mõõdetakse ära aeg, mis kulub katseisikul otsustamiseks, kui vastuvõetavaks ta iga sünesteetilist metafoori peab.

KIRJANDUS

Ambridge, Ben, Elena V. M. Lieven 2011. Child Language Acquisition: Contrasting Theoretical Approaches. Cambridge University Press.

Baron-Cohen, Simon, Maria A Wyke, Colin Binnie 1987. Hearing words and seeing colours: an experimental investigation of a case of synaesthesia. – Perception, Volume 16, Issue 6, 761–767.

Baron-Cohen, Simon 1996. Is There a Normal Phase of Synaesthesia in Development? – Psyche, Volume 2;

<http://hstrial-tridenttechnical.homestead.com/BaronCohen1996.pdf>.

Vaadatud

10.04.2017.

Baron-Cohen, Simon, Lucy Burt, Fiona Smith-Laittan, John Harrison, Patrick Bolton 1996. Synaesthesia: prevalence and familiarity. – Perception, Volume 25, Issue 9, 1073–1079.

Beeli, Gian, Michaela Esslen, Lutz Jäncke 2007. Frequency correlates in grapheme-color synaesthesia. – Psychological Science, Volume 18, Issue 9, 788–792.

Carlson, Laura A., Patrick L. Hill 2006. Experimental Methods for Studying Language and Space. – Methods in Cognitive Linguistics. Amsterdam: John Benjamins.

Carpenter, Siri 2001. Everyday fantasia: The world of synesthesia. – Monitor on Psychology, Volume 32, Issue 3; <http://www.apa.org/monitor/mar01/synesthesia.aspx>.

Vaadatud 12.04.2017.

Clark, Eve V. 1978. Awareness of language: some evidence from what children say and do. – The child's conception of language. Eds. Anne Sinclair, Robert J. Jarvella, Willem J. M. Levelt. New York: Springer-Verlag, 17–43.

Cytowic, Richard E. 1989. Synesthesia: a union of the senses. New York: Springer-Verlag.

Day, Sean 1996. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors. – Psyche, Volume 2, Issue 32; <http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-32-day.html>. Vaadatud 6.04.2017.

Gage, John 1993. Colour and Culture. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction. London: Thames & Hudson; https://books.google.ee/books?id=oq_GtjmoTNgC&pg=PA227&lpg=PA227&dq=Gage,+J.+Colour+and+Culture.+Practice+and+Meaning+from+Antiquity+to+Abstraction.+chroia+timbre&source=bl&ots=ZnKY7TV1Sz&sig=7aV65dawPHRGS9zLq9PM-zxR9FM&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwj06PqOjN3SAhXHESwKHYMsCAgQ6AEIMzAD#v=onepage&q&f=false. Vaadatud 10.04.2017.

Gentner, Derdre 1977. Children's performance on a spatial analogies task. – Child Development, Volume 48, 1034–1039.

Gentner, Derdre 1988. Metaphor as structure mapping: The relational shift. – Child Development, Volume 59, 47–59.

Grossenbacher, Peter G., Christopher T. Lovelace 2001. Mechanisms of synesthesia: cognitive and physiological constraints. – Trends in Cognitive Sciences, Volume 5, Issue 1, 36–41; <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364661300015710>. Vaadatud 10.04.2017.

Hancock, Peter J. B. 2006. Monozygotic twins' colour-number association: a case study. – Cortex, Volume 42, Issue 2, 147–150.

Harrison, Jane Ellen, Simon Baron-Cohen 1997. Synaesthesia: A review of psychological theories. – Synaesthesia: Classic and contemporary readings. Eds. Jane Ellen Harrison, Simon Baron-Cohen. Cambridge, MA: Blackwell. 109–122.

Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: TÜ kirjastus.

Kaasik, Ly 2015. Sünesteetilised metafoorid eesti keeles – kahe keeleteadusliku katse võrdlus. Bakalaureusetöö. Tartu ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele osakond.

Lakoff, George, Mark Johnson 2011 [1980]. Metafoorid, mille järgi me elame. Tõlk. Ene Vainik. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Langacker, Ronald W. 2010. Cognitive grammar. – The Oxford handbook of cognitive linguistics. Eds. Dirk Geeraerts, Hubert Guickens. Oxford University Press, 421–462.

Levinson, Stephen C. 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.

Löbner, Sebastian 2002. Understanding semantics. London: Arnold.

Lyons, Andrew D. 2001. Synaesthesia – a cognitive model of cross modal association; <http://www.tstex.com/synaesthesia.htm>. Vaadatud 11.04.2017.

Martino, Gail, Lawrence E. Marks 2001. Synesthesia: strong and weak. – Current Directions in Psychological Science, Volume 10, Issue 2, 61–65.

Peacock, Kenneth 1988. Instruments to Perform Color-Music: Two Centuries of Technological Experimentation. Leonardo, Volume 21, Issue 4, 397–406.

Petersen, Wiebke, Jens Fleischhauer, Hakan Beseoglu, Peter Bücker 2008. A frame-based analysis of synaesthetic metaphors. – The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication, Volume 3, 1–22.

Reynolds, Ralph E., Andrew Ortony 1980. Some issues in the measurement of children's comprehension of metaphorical language. – Child Development, Volume 51, Issue 4, 1110–1119.

Ronga, Irene, Carla Bazzanella, Ferdinando Rossi, Giandomenico Iannetti 2012. Linguistic synaesthesia, perceptual synaesthesia, and the interaction between multiple sensory modalities. – Pragmatics & Cognition, Volume 20, Issue 1, 135–167.

Shen, Yeshayahu 1997. Cognitive constraints on poetic figures. – Cognitive Linguistics, Volume 8, Issue 1, 33–71.

Shen, Yeshayahu, Michal Cohen 1998. How come silence is sweet but sweetness is not silent: a cognitive account of directionality in Poetic synaesthesia. – Language and Literature, Volume 7, Issue 2, 123–140;

http://www.researchgate.net/publication/253934652_How_come_silence_is_sweet_but_sweetness_is_not_silent_a_cognitive_account_of_directionality_in_poetic_synaesthesia

. Vaadatud 13.04.2017.

Seitz, Jay A. 2005. The neural, evolutionary, developmental, and bodily basis of metaphor. – *New Ideas in Psychology*, Volume 23, Issue 2, 74–95.

Simner, Julia, Edward M. Hubbard 2016. Synesthesia in school-aged children. – *The Oxford handbook of synesthesia*. Oxford University Press, 64–82.

Simpson, Lorna, Peter McKellar 1955. Types of synaesthesia. – *Journal of Mental Science*, Volume 101, 141–147.

Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language*. Harvard University Press.

Tooding, Liina-Mai 2007. *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Werning, Markus, Jens Fleischhauer, Hakan Beseoglu 2006. The cognitive accessibility of synaesthetic metaphors. – *Proceedings of the Twenty-Eighth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. London: Lawrence Erlbaum, 2365–2370.

Williams, Joseph M. 1976. Synaesthetic adjectives: a possible law of semantic change. – *Language*, Volume 52, Issue 2, 461–478.

Yu, Ning 2003. Synesthetic metaphor: A cognitive perspective. – *Journal of Literary Semantics*, Volume 32, Issue 1. Ed. Michael Toolan. 19–34.

Yu, Xiu 2012. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. – *Journal of Language Teaching and Research*, Volume 3, Issue 6, 1284–1289.

ACCEPTABILITY OF SYNAESTHETIC METAPHORS IN ESTONIAN LANGUAGE AMONG STUDENTS FROM 6TH, 9TH AND 12TH GRADE. SUMMARY

The present thesis studies synaesthetic metaphors in the Estonian language and the acceptability of these metaphors. Synaesthetic metaphors are cross-modal metaphors that consist of an adjectival modifier and a head (usually a noun). Both the modifier and the head of the metaphor must belong to a different sensory modality: for example, in the metaphor *warm voice*, the modifier *warm* describes touch and the head *voice* refers to colour. Some synaesthetic metaphors are used often in the language, but some are thought as unnatural and unacceptable. It is known from earlier studies that the acceptability of a synaesthetic metaphor depends, for example, on the frequency of modifier – metaphors with more frequent modifier are more acceptable (Werning et al 2006: 2369) –, whether the modifier is a scalar or quality concept – scalar modifiers are more acceptable (Petersen et al 2008) – and the type of synaesthetic transfer (Williams 1976). Synaesthetic transfer is the forming of a synaesthetic metaphor and Williams (1976: 463) has said that there are certain rules about the type of a synaesthetic transfer: some types are more acceptable than the others. He has also made a figure about the acceptable types of synaesthetic transfer.

However, none of the earlier studies has considered the age of subjects as a factor that can affect the acceptability of synaesthetic metaphors. Therefore, the present study focuses on the age of the subjects and tries to find an answer if it does affect the acceptability of the synaesthetic metaphors. The experiment used in the study is an acceptability rating task. The subjects are students from 6th, 9th and 12th grades from Rakvere Gymnasium.

The results of each age group reflected in general the figure proposed by Williams

(Williams 1976: 463). All three age groups rated higher the metaphors that were put together according to the figure proposed by Williams (Williams 1976: 463). Older students were less generous while rating metaphors and deemed more synaesthetic metaphors unacceptable. The differences were not significant, therefore the age of a subject can not be very important factor, but the results suggest that age might play a little role in the acceptability of synaesthetic metaphors.

KATSETES KASUTATUD SÕNADE NIMEKIRI

Tajuvaldkond	Omadussõna	Sõnade sagedus sagedussõnastikus*
Heli	vaikne	141
	kõlav	18
	kähe	8
	lärmakas	8
Kompimine	külm	255
	pehme	108
	kuum	105
	terav	96
Lõhn	lõhnav	14
	haisev	11
	vänge	5
	aromaatne (<i>tuletis sõnast aroom</i>)	0 (<i>sõna aroom esines sõnastikus 5 korda</i>)
Maitse	magus	48
	hapu	19
	soolane	13
	mõru	12
Mõõde	suur	1797
	kõrge	235
	lai	151
	lühike	136
Värv	tume	105
	hele	102
	hämär	56
	ere	12

* Arv näitab, mitu korda on sõna kasutatud ilu- ja ajakirjandustekstides, mille põhjal sagedussõnastik on koostatud. Käesolevas uurimistöös on arvestatud ainult omadussõna algvõrde sagedust. Kesk- ja ülivõrre, liitsõnad ning tuletised on välja jäetud.

LISA 1

Tajuvaldkond	Nimisõna	Sõnade sagedus sagedussõnastikus
Heli	hääli	575
Kompimine	puudutus	15
Lõhn	lõhn	106
Maitse	maitse	60
Mõõde	suurus	109
Värv	värv	114

SÜNESTEETILISTE METAFOORIDE HINNANGULEHED

1. katsevariant

Vanus

Sugu (mees/naine)

Emakeel

külm hääl	1	2	3	4	5	kuum maitse	1	2	3	4	5
lühike puudutus	1	2	3	4	5	hele suurus	1	2	3	4	5
lärmakas lõhn	1	2	3	4	5	mõru värv	1	2	3	4	5
haisev maitse	1	2	3	4	5	suur hääl	1	2	3	4	5
vaikne suurus	1	2	3	4	5	kähe puudutus	1	2	3	4	5
terav värv	1	2	3	4	5	lai lõhn	1	2	3	4	5
lõhnav hääl	1	2	3	4	5	kõrge maitse	1	2	3	4	5
mõru puudutus	1	2	3	4	5	magus suurus	1	2	3	4	5
pehme lõhn	1	2	3	4	5	aromaatne värv	1	2	3	4	5
kõlav maitse	1	2	3	4	5	hele hääl	1	2	3	4	5
külm suurus	1	2	3	4	5	hämar puudutus	1	2	3	4	5
kähe värv	1	2	3	4	5	soolane lõhn	1	2	3	4	5
magus hääl	1	2	3	4	5	tume maitse	1	2	3	4	5
aromaatne puudutus	1	2	3	4	5	lõhnav suurus	1	2	3	4	5
ere lõhn	1	2	3	4	5	lühike värv	1	2	3	4	5

2. katsevariant

Vanus

Sugu (mees/naine)

Emakeel

kuum hääl	1	2	3	4	5	pehme maitse	1	2	3	4	5
suur puudutus	1	2	3	4	5	tume suurus	1	2	3	4	5
kähe lõhn	1	2	3	4	5	magus värv	1	2	3	4	5
vänge maitse	1	2	3	4	5	kõrge hääl	1	2	3	4	5
kõlav suurus	1	2	3	4	5	vaikne puudutus	1	2	3	4	5
külm värv	1	2	3	4	5	lühike lõhn	1	2	3	4	5
haisev hääl	1	2	3	4	5	lai maitse	1	2	3	4	5
magus puudutus	1	2	3	4	5	hapu suurus	1	2	3	4	5
terav lõhn	1	2	3	4	5	lõhnav värv	1	2	3	4	5
lärmakas maitse	1	2	3	4	5	tume hääl	1	2	3	4	5
kuum suurus	1	2	3	4	5	hele puudutus	1	2	3	4	5
vaikne värv	1	2	3	4	5	mõru lõhn	1	2	3	4	5
hapu hääl	1	2	3	4	5	ere maitse	1	2	3	4	5
lõhnav puudutus	1	2	3	4	5	haisev suurus	1	2	3	4	5
hämar lõhn	1	2	3	4	5	suur värv	1	2	3	4	5

3. katsevariant

Vanus

Sugu (mees/naine)

Emakeel

pehme hääl	1	2	3	4	5	terav maitse	1	2	3	4	5
kõrge puudutus	1	2	3	4	5	ere suurus	1	2	3	4	5
vaikne lõhn	1	2	3	4	5	hapu värv	1	2	3	4	5
aromaatne maitse	1	2	3	4	5	lai hääl	1	2	3	4	5
lärmakas suurus	1	2	3	4	5	kõlav puudutus	1	2	3	4	5
kuum värv	1	2	3	4	5	suur lõhn	1	2	3	4	5
vänge hääl	1	2	3	4	5	lühike maitse	1	2	3	4	5
hapu puudutus	1	2	3	4	5	soolane suurus	1	2	3	4	5
külm lõhn	1	2	3	4	5	haisev värv	1	2	3	4	5
kähe maitse	1	2	3	4	5	ere hääl	1	2	3	4	5
pehme suurus	1	2	3	4	5	tume puudutus	1	2	3	4	5
kõlav värv	1	2	3	4	5	magus lõhn	1	2	3	4	5
soolane hääl	1	2	3	4	5	hämär maitse	1	2	3	4	5
haisev puudutus	1	2	3	4	5	vänge suurus	1	2	3	4	5
hele lõhn	1	2	3	4	5	kõrge värv	1	2	3	4	5

4. katsevariant

Vanus

Sugu (mees/naine)

Emakeel

terav hääl	1	2	3	4	5	külm maitse	1	2	3	4	5
lai puudutus	1	2	3	4	5	hämar suurus	1	2	3	4	5
kõlav lõhn	1	2	3	4	5	soolane värv	1	2	3	4	5
lõhnav maitse	1	2	3	4	5	lühike hääl	1	2	3	4	5
kähe suurus	1	2	3	4	5	lärmakas puudutus	1	2	3	4	5
pehme värv	1	2	3	4	5	kõrge lõhn	1	2	3	4	5
aromaatne hääl	1	2	3	4	5	suur maitse	1	2	3	4	5
soolane puudutus	1	2	3	4	5	mõru suurus	1	2	3	4	5
kuum lõhn	1	2	3	4	5	vänge värv	1	2	3	4	5
vaikne maitse	1	2	3	4	5	hämar hääl	1	2	3	4	5
terav suurus	1	2	3	4	5	ere puudutus	1	2	3	4	5
lärmakas värv	1	2	3	4	5	hapu lõhn	1	2	3	4	5
mõru hääl	1	2	3	4	5	hele maitse	1	2	3	4	5
vänge puudutus	1	2	3	4	5	aromaatne suurus	1	2	3	4	5
tume lõhn	1	2	3	4	5	lai värv	1	2	3	4	5

TARTU ÜLIKOOLI INIMUURINGUTE EETIKA KOMITEE KOOSKÕLASTUS

Tartu Ülikooli inimuringute eetika komitee

Protokolli number: 268/T-14

koosolek: 20.03.2017

Komitee koosseis:

Esimees

Kadri Tamme Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, anestesioloogia ja intensiivravi vanemassistent

Aseesimees

Kristi Lõuk Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, projektijuht / doktorant

Liikmed

Naatan Haamer Tartu Ülikooli Kliinikum, hingehoidja

Ruth Kalda Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, peremeditsiini professor / õppetooli juhataja

Malle Kuum Tartu Ülikool meditsiiniteaduste valdkond, farmakoloogia lektor / farmakoloogia teadur

Liis Leitsalu Tartu Ülikooli Eesti geenivaramu, projektijuht

Maire Peters Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, geneetika vanemteadur

Mare Remm Tartu Tervishoiu Kõrgkool, bioanalüütiku õppekava dotsent

Pille Taba Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, neuroloogia professor

Maria Tamm Tartu Ülikool, sotsiaalteaduste valdkond, eksperimentaalpsühholoogia teadur

Oivi Uiho Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, lastegastroenteroloogia dotsent

Vahur Ööpik Tartu Ülikool, meditsiiniteaduste valdkond, spordifüsioloogia professor

Otsus: Kooskõlastada uurimistöö.

Uurimistöö nimetus:

Vanuse roll sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses

Vastutav uurija (asutus):

Jane Klavan (Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, maailma keelte ja kultuuride kolledž, Lossi 3, 51003 Tartu)

Komitee poolt läbivaadatud dokumendid:

1. Uurimistöö avaldus kooskõlastuse saamiseks Tartu Ülikooli inimuringute eetika komiteelt, 31.03.2017
2. Õpilase informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm, 09.03.2017
3. Lapsevanema informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm, 13.04.2017
4. Katsejuhend õpilasele, 11.04.2017
5. Metafooride hinnangulehe näidis, 31.03.2017
6. Uurimistöö läbiviijate CV-d (J.Klavan, L.Kaasik, R.Pajusalu)

Uurimistöö lõpp: mai 2017

Komitee esimees: Kadri Tamme /allkirjastatud digitaalselt/

Komitee sekretär: Eveli Kadarik /allkirjastatud digitaalselt/

Väljastatud: /viimase digitaalallkirja kuupäev/

ÕPILASE INFORMEERIMISE JA TEADLIKU NÕUSOLEKU VORM

Uuringu nimetus: Vanuse roll sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses

Uurimuse kirjeldus:

Olen Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja eriala magistrant Ly Kaasik. Uurin oma ülikooli lõputöös üht kindlat metafooriliiki – sünesteetilisi metafoore ja nende vastuvõetavust. Sünesteesia on nähtus, mille puhul on inimese meeled – nägemine, kuulmine, haistmine, maitsmine ja kompimine – omavahel segunenud. Ühe meeheelundi mõjutamine tekitab aistinguid ka teistes meeheelundites: näiteks kuuleb inimene helisid ja iga heli toob silme ette pildi kindlast värvist. Sünesteesia esineb ka keeles ning neid nähtusi keeles nimetatakse sünesteetilisteks metafoorideks. Sellised metafoorid on näiteks *kriiskav kollane, õrn muusika, soe valgus* jne.

Osa sünesteetilisi metafoore on vastuvõetavamad kui teised. See tähendab, et osa metafoore kõlab loomulikult ja neid kasutatakse keeles, aga osa kõlab kummaliselt ja ebaloomulikult ning neid ei kasutata.

Annan Sulle katse ajal nimekirja 30 metafooriga ja Sinu ülesandeks on viiepallisel skaalal hinnata, kui loomulikuna need metafoorid Sinu meelest kõlavad. Sinu hinnanguid kasutan hiljem uurimistöös. Sinu tulemusi ei kasutata Sinu hindamiseks. Katses ei ole õigeid ega valesid vastuseid.

Hoian Su nime hinnangulehest ja uurimistulemustest eraldi.

Katsetulemused toon uurimistöös välja anonüümselt ega vii neid kuidagi kokku Sinu isikuandmetega. Kuna vaatlen seda, kuidas on omavahel seotud sünesteetiliste metafooride vastuvõetavus ja katseisiku vanus, küsin Sinult enne katset Su vanust, aga esitan tulemused uurimistöös vanusegruppide kaupa, mitte üksikute õpilaste lõikes. Küsin ka Sinu sugu ja emakeelt, sest need on samuti näitajad, mis võivad mõjutada seda, kuidas Sa metafoore hindad.

LISA 4

Katse toimub õppetundide ajal ja võtab aega kõige rohkem 20 minutit. Sinu osalemine katses on vabatahtlik ja ohutu. Soovi korral on ka katse jooksul võimalik osalemisest loobuda. Osalemisest keeldumine ei too endaga kaasa mitte mingisuguseid tagajärgi.

Tean, et katset puudutavate küsimuste korral võin pöörduda uurimistöö autori Ly Kaasiku poole.

Ly Kaasik, Tartu Ülikool, lykaasik01@gmail.com, tel 53472429

Mina,,
sündinud, olen nõus osalema uurimuses „Vanuse roll
sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses“.

Õpilase allkiri

Kuupäev, kuu, aasta

Õpilasele informatsiooni andnud isiku nimi: Ly Kaasik

Õpilasele informatsiooni andnud isiku allkiri

Kuupäev, kuu, aasta

LAPSEVANEMA VÕI SEADUSLIKU ESINDAJA INFORMEERIMISE JA TEADLIKU NÕUSOLEKU VORM

Uuringu nimetus: Vanuse roll sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses

Uurimuse kirjeldus:

Olen Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja eriala magistrant Ly Kaasik. Uurin oma lõputöös ühe metafooriliigi, sünesteetiliste metafooride vastuvõetavust ehk seda, kui loomulikuks keelekasutajad vastavaid metafoore peavad.

Sünesteesia on nähtus, mille puhul on inimese meeled – nägemine, kuulmine, haistmine, maitsmine ja kompimine – omavahel segunenud. Ühe meeleeelundi mõjutamine tekitab aistinguid ka teistes meeleeelundites: näiteks kuuleb inimene helisid ja iga heli toob silme ette pildi kindlast värvist. Sünesteesia esineb ka keeles ning neid nähtusi keeles nimetatakse sünesteetilisteks metafoorideks. Sellised metafoorid on näiteks *kriiskav kollane, õrn muusika, soe valgus* jne.

Osa sünesteetilisi metafoore on vastuvõetavamad kui teised. See tähendab, et osa metafoore kõlab loomulikult ja neid kasutatakse keeles, aga osa kõlab kummaliselt ja ebaloomulikult ning neid ei kasutata. Uuringu eesmärgiks on selgitada välja, kas hinnang sünesteetiliste metafooride vastuvõetavusele sõltub keelekasutaja vanusest.

Selleks teen Rakvere Gümnaasiumi 6., 9. ja 12. klassi õpilastega hinnangukatse. Annan õpilastele nimekirja 30 metafoorinäitega ning neil tuleb iga metafoori vastuvõetavust hinnata viiepallisel skaalal. Katse toimub õppetundide ajal ja võtab aega kõige rohkem 20 minutit. Katse tulemusi ei kasutata lapse hindamiseks.

Küsin katses osalevatelt õpilastelt vanust, sugu ja emakeelt. Vanust pean teadma seetõttu, et vaatlen oma uurimistöös, kuidas sõltub hinnang sünesteetiliste metafooride vastuvõetavusele keelekasutaja vanusest. Katseisiku sugu on uurimuses vaja teada sellepärast, et see võib samuti metafooride vastuvõetavushinnangut mõjutada. Emakeelt küsin õpilastelt sellel põhjusel, et eesti keelest erineva emakeelega õpilased võivad

teistsugusest keele- ja kultuuritaustast tingituna hinnata metafoore kaasõpilastest erinevalt.

Tagan kõigi katse jooksul saadud andmete puhul täieliku anonüümsuse. Ma ei kasuta õpilaste nimesid ja esitan tulemused vanusegruppide kaupa. Uurimistööga seotud andmeid hoian oma isiklikus arvutis, mis on parooliga kaitstud. Katsetulemusi hoian isikuandmetest eraldi dokumendikaustas, nii et uurimusega mitteseotud isikutel ei ole võimalik kaht dokumenti juhuslikult omavahel kokku viia. Katse käigus kogutud andmed hävitan pärast magistritöö kaitsmist, aga mitte hiljem kui 31.08.2018.

Katses osalemine on vabatahtlik ega sea last ohtu. Õpilast ei survestata mingil viisil katsest osa võtma ja soovi korral on ka katse ajal võimalik osalemisest loobuda. Osalemisest keeldumine ei too endaga kaasa mitte mingisuguseid tagajärgi. Kuna osa katseisikuid on alaealised, on vajalik Teie nõusolek. See ei kohusta aga last katses osalema, vaid küsin temalt enne katset samuti kirjalikku nõusolekut. Kui Te olete nõus sellega, et Teie laps osaleb uuringus, siis palun täitke ja tagastage allolev nõusolekuvorm.

Mina,, olen nõus, et minu poeg/tütar, sündinud, osaleb uurimuses „Vanuse roll sünesteetiliste metafooride vastuvõetavuses“.

Olen teadlik uurimistöö eesmärgist ja metoodikast ning kinnitan oma nõusolekut enda lapse osalemiseks selles allkirjaga.

Tean, et uurimistööd puudutavate küsimuste korral võin pöörduda töö autori Ly Kaasiku poole.

Ly Kaasik, Tartu Ülikool, lykaasik01@gmail.com, tel 53472429

Lapsevanema/eestkostja allkiri

Kuupäev, kuu, aasta

Lapsevanemale/eestkostjale informatsiooni andnud isiku nimi: Ly Kaasik

Lapsevanemale/eestkostjale informatsiooni andnud isiku

allkiri

Kuupäev, kuu, aasta

HINNANGUKATSE JUHEND

Olen Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja eriala magistrant Ly Kaasik. Uurin oma ülikooli lõputöös üht kindlat metafooriliiki – sünesteetilisi metafoore ja nende vastuvõetavust.

Sünesteesia on nähtus, mille puhul on inimese meeled – nägemine, kuulmine, haistmine, maitsmine ja kompimine – omavahel segunenud. Ühe meeleeelundi mõjutamine tekitab aistinguid ka teistes meeleeelundites: näiteks kuuleb inimene helisid ja iga heli toob silme ette pildi kindlast värvist. Sünesteesia esineb ka keeles ning neid nähtusi keeles nimetatakse sünesteetilisteks metafoorideks. Sellised metafoorid on näiteks *kriiskav kollane, õrn muusika, soe valgus* jne.

Osa sünesteetilisi metafoore on vastuvõetavamad kui teised. See tähendab, et osa metafoore kõlab loomulikult ja neid kasutatakse keeles, aga osa kõlab kummaliselt ja ebaloomulikult ning neid ei kasutata.

Nimekirjas on 30 sünesteetilist metafoori. Sinu ülesandeks on hinnata, kui vastuvõetavaks Sa esitatud metafoori pead. Kui metafoor kõlab Sinu meelest väga ebaloomulikult ja Sa arvad, et seda ei ole keeles võimalik kasutada, siis anna hindeks „1“. Kui metafoor on Sinu arvates täiesti vastuvõetav ja kõlab keeles loomulikult, anna hindeks „5“. Osa sõnu võib korduda.

Ära kuluta otsustamisele ülemäära palju aega – olen huvitatud Sinu esmasest vastusest. Palun ära muuda eelnevaid vastuseid. Hinda kindlasti kõiki metafoore, sest pooleli jäetud küsimustiku vastuseid ei saa kahjuks tulemuste analüüsimisel arvestada.

Katses ei ole õigeid ega valesid vastuseid.

Katse võtab aega umbes 20 minutit.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ly Kaasik,

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 30.03.1993)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Eesti keele sünesteetiliste metafooride vastuvõetavus 6., 9. ja 12. klassi õpilaste seas“,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Jane Klavan,

(juhendaja nimi)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, 22.05.2017 (kuupäev)